

TREBALL DE FINAL DE GRAU DE CIÈNCIES POLÍTIQUES I DE L'ADMINISTRACIÓ

**Un model en l'escenari del dret
comparat: l'acomodament i protecció
del plurilingüisme a les institucions
federal belgues**

Treball realitzat per:

Laia Rodríguez Jareño

DNI: 39382763-R

Dirigit per:

Doctora Anna Maria Pla Boix

Facultat de Dret, Juny de 2016

A la meva mare,

Veridis Quo,

On vas? Amb quin propòsit ?

ÍNDIX

Pròleg	5
Capítol 1: Una aproximació al sistema federal belga	10
1.1. Antecedents històrics	10
1.1.1. Primera etapa: Gènesi de l'Estat unitari (1830-1960).....	12
1.1.2. Segona etapa: el procés de federalització (1960-actualitat).....	16
1.2. Característiques generals del sistema federal belga.....	23
1.3. Breu apunt a l'organització político-territorial de l'Estat belga: la descentralització en Comunitats i Regions.....	35
Capítol 2: La projecció de la clivella lingüística a les institucions polítiques de l'Estat	38
2.1. Poder judicial.....	43
2.1.1. La projecció de la clivella lingüística al Tribunal Constitucional belga	46
2.2. El Poder executiu	47
2.3. El Poder legislatiu.....	49
Epíleg: Interès des de la perspectiva comparada amb relació al cas espanyol	54
Bibliografia.....	64
Bibliografia web	72

Pròleg

En l'escenari del dret comparat, el sistema federal belga és, sense cap mena de dubte, un cas paradigmàtic perquè reuneix unes característiques singulars, que no s'observen a cap altre sistema federal en el món. Com s'estudiarà a les pàgines que segueixen, el disseny i organigrama d'aquest Estat federal és especialment complex, i aquesta complexitat, en certa manera, constitueix un reflex d'una societat on conviuen múltiples clivelles socials políticament rellevants, un escenari on convergeixen i es gestionen els interessos dels diferents actors polítics amb aspiracions aparentment contradictòries. També, com s'estudiarà en aquesta recerca, concretament en el que concerneix a la gestió de la seva riquesa lingüística, el model belga constitueix un model singular en l'escenari del dret comparat.

Des d'aquesta perspectiva, l'estudi del sistema federal belga i, més concretament, l'estudi de com es projecta la clivella lingüística en el disseny i composició de part de les seves institucions polítiques més rellevants, pot resultar especialment interessant si ho comparem amb el cas espanyol. És en aquest context on resulta útil recordar la cita de Ronald L. Watts, esmentada a la seva obra *Sistemas federales comparats*, on subratlla l'interès metodològic de comparar sistemes federals per veure, a través de la identificació de les similituds i diferències, com es gestionen uns mateixos problemes polítics o reptes a d'altres Estats del nostre entorn¹.

Certament, l'Estat de les Autonomies espanyol no és, en essència, un Estat Federal, per bé que amplíssims sectors doctrinals, entre els que s'inclouen autors de referència com Ronald L. Watts, Will Kymlicka², Anderson³, l'encabeixen dins d'aquesta categoria a l'hora de definir-lo i, també, de classificar-lo. I en aquestes propostes acadèmiques, sempre planeja, en menor

¹ Watts, Ronald L. (2006). *Sistemas federales comparados*. Barcelona: Marcial Pons. ISBN: 8497683404.

² Kymlicka, Will (2007). *Las odiseas multiculturales: Las nuevas políticas internacionales de la diversidad*. Barcelona: Paidós. ISBN:9788449322860.

³ Anderson, George (2008). An overview of Federalism (1-5). *Federalism: an introduction*. Canadà: Oxford University Press.

o major mesura, directament o tangencial, una lectura de com es gestiona la seva diversitat entesa en sentit ampli, també la diversitat lingüística.

Dit això, tan Espanya com Bèlgica són Estats plurilingües on la clivella lingüística adquireix una dimensió política molt rellevant. En ambdós casos, trobem certes similituds que permeten estudis comparats com el que es proposa en aquest treball final de grau: en primer lloc, es tracta d'Estats políticament descentralitzats, on les entitats federades compten amb àmplies competències a l'hora de gestionar la seva respectiva realitat sociolingüística⁴; segonament, en el pla més sociològic, les comunitats lingüístiques històriques que conviuen al seu territori, es troben concentrades històricament en àrees geogràfiques concretes, la qual cosa facilita la formulació i implementació de polítiques lingüístiques basades en el principi de la territorialitat; finalment, la protecció de seva riquesa lingüística s'ha valorat com un element consubstancial a la pròpia existència de l'Estat, una riquesa que mereix ser objecte d'especial respecte i protecció. Val a dir que, en ambdós casos, aquesta protecció ja es garanteix a les seves respectives Constitucions, posant de manifest l'interès en tutelar, amb el màxim rang normatiu, un element de convivència de les diferents comunitats que integren l'Estat⁵.

L'objectiu d'aquest treball se centrarà en analitzar, justament, com la clivella lingüística es projecta en el sistema federal belga. Tan és així que, doctrinalment, el seu model de gestió del plurilingüisme s'ha qualificat com un model de federalisme lingüístic⁶⁷. El principi de territorialitat esdevé la clau de volta de les seves polítiques de gestió del plurilingüisme. I a diferència d'Espanya, i d'aquí l'interès com a model de dret comparat, la clivella lingüística s'ha tingut molt present a l'hora de dissenyar la composició i règim de funcionament de les pròpies institucions federals, un tret característic que

⁴ Service Public Fédéral Belge (2016). *Aperçu historique général de la Belgique*. Recuperat de http://www.belgium.be/fr/la_belgique/connaitre_le_pays/histoire/la_belgique_a_partir_de_1830

⁵ Com recordaria l'Alt Tribunal a la seva STC 205/1990, la regulació constitucional del fet lingüístic no s'ha d'entendre com una qüestió accessòria o incidental, sinó com una matèria 'de considerable importància, simbòlica i afectiva, en l'estructuració autonòmica de l'Estat'.

⁶ Vernet, Jaume (2003). *Dret lingüístic*. Valls: Ed. Cossetània.

⁷ Pla Boix, Anna Maria (2014); *La garantia dels drets lingüístics. Estudis de cas: Bèlgica, Canadà, Espanya, Itàlia, Moldàvia i Suïssa*, Col·lecció E-Recerca de l'Institut d'Estudis Autonòmics, Generalitat de Catalunya.

comparteix amb d'altres Estats federals plurilingües com Canadà o Suïssa. Per tot això, pot resultar útil com a model de dret comparat amb relació a la regulació vigent a l'Estat espanyol on la protecció de la seva riquesa lingüística té poca projecció a les instàncies centrals i recau principalment, amb certes excepcions, en les Comunitats autònomes.

En qualsevol cas, l'estudi d'aquestes qüestions exigeix una anàlisi previ del federalisme belga, per verificar quins són els trets que el defineixen i com s'articula la gestió de la seva diversitat des de la unitat. Daniel Elazan⁸ ja ens diu que "*els principis federals aspiren a la combinació d'un autogovern i d'un govern compartit*" i que més centrat en l'actual Treball de Final de Grau, ens diu que els sistemes federals van ser adoptats per calmar el desig d'autonomia d'algunes unitats territorials i per atendre la diversitat. Des d'aquesta perspectiva, Bèlgica ofereix un escenari especialment interessant per estudiar aquestes qüestions.

Tal i com va preveure Pierre Joseph Proudhon⁹ fa dos-cents anys, els Estats que legislen amb l'objectiu de protegir la seva ciutadania enfront discriminacions, acostumen a ser Estats que protegeixen les seves minories, —sovint també les lingüístiques—. ¹⁰ I justament, aquests esforços per reconèixer i tutelar les minories que conviuen en un mateix territori acostumen a enfortir els sentiments de pertinença a la comunitat, bo i fomentar la unió i la pau social i, per extensió, la convivència. En aquests escenaris, Bèlgica esdevé un model interessant d'estudiar, un autèntic laboratori especialment suggerent pels estudiosos de la gestió del plurlingüisme.

El cas espanyol és un altre cas singular i de gran atractiu d'estudi degut a riquesa lingüística existent; la dimensió política que adquireix el fet diferencial lingüístic i sobretot perquè es tracta d'un Estat amb un grau menor de federalització, considerat per Watts o Michael Keating¹¹ com una "federació

⁸ Elazan, Daniel J. (2011). *Anàlisi del federalisme i altres textos (Clàssics del federalisme)*. Institut d'Estudis Autònoms. ISBN: 9788439388029.

⁹ Proudhon, Pierre-Joseph (2012). *El principi federatiu i altres textos*. Generalitat de Catalunya. Institut d'Estudis Autònoms. ISBN: 9788439389897.

¹⁰ Le Conseil de l'Europe et la protection des minorités nationales

¹¹ Keating, Michael (2007). *European integration and the nationalities question*.

emergent". L'Estat de les Autonomies, en constant evolució, es considerat per amplis sectors doctrinals com un model federal per unes raons i, contràriament, altres raons l'apropen més a les característiques d'un estat centralitzat.

L'objectiu d'aquest treball es centrarà en una aproximació a l'estudi de com es gestiona el plurilingüisme belga en el pla federal, per la qual cosa es parteix un estudi previ del seu sistema polític. El treball comença oferint una panoràmica de la seva organització política, tenint en compte el seu passat per poder entendre el seu present i poder preveure el futur incert. Seguidament, s'estudiarà de manera succinta les principals característiques del sistema político-territorial espanyol, el qual comparteix trets semblants al belga. Partint d'aquesta base, formalment, aquest treball final de grau s'estructura en tres capítols.

El primer capítol, proposa una introducció succinta dels antecedents històrics que expliquen el per què de moltes decisions preses a l'hora de dissenyar l'organització i funcionament intern de les institucions federals belgues. Ressegueix breument els antecedents històrics en el procés de federalització de l'Estat, prenent en consideració que Belga neix com Estat unitari i a mitjans del segle XX i es federalitza sota l'impuls d'unes lleis lingüístiques. Aquesta referència històrica permet entendre els seus trets tant característics. Partint d'aquesta base, en el capítol s'estudien les característiques definitòries del sistema federal, fent especial esmena a aqueles característiques que han donat al sistema federal belga la singularitat que tant interès suscita. Per finalitzar l'apartat que constitueix la base del meu treball proposo una introducció a l'estudi de la seva organització política, bo i esbossant la naturalesa jurídica de les Comunitats i Regions que vertebreren aquest Estat. .

El segon capítol d'aquesta recerca, proposa l'estudi de com es gestiona la riquesa plurilingüe en aquest Estat compost i, més concretament, com es projecta i s'acomoda la gestió del plurilingüisme a les institucions federals belgues. Per fer-ho he exposat la diferenciació de poders que tot Estat democràtic contemporani ha de posseir per portar-la al territori belga amb la seva organització i el principi de paritat que regna tota relació federal.

Finalment, el darrer capítol del treball proposa una breu anàlisi des de la perspectiva de la política comparada. S'esbossa una succinta comparació del sistema belga amb el règim lingüístic vigent actualment a l'Estat de les Autonomies espanyol.

Per acabar, el treball finalitzarà amb unes conclusions on exposaré tot el que après al llarg d'aquests últims mesos amb la realització d'aquest treball mostrant especial atenció en l'acomodament dels fets diferencials lingüístics a Bèlgica i Espanya i per suposat també el que ha significat per mi aquest l'elaboració d'aquest Treball de Fi de Grau.

I ja realment per finalitzar aquesta pròleg trobo que és important fer esmena de quelcom del que s'hauria de trobar en l'essència de qualsevol Treball de Final de Grau, ja que aquest serveix perquè els estudiants mostrem tot allò après en el transcurs dels anys. Independentment del tema escollit, aquest hauria de contenir multitud d'aspectes treballats en les diverses assignatures que els estudiants hem aconseguit interioritzar dins nostre. Aquests continguts possiblement en el dia de demà quan ja no siguem estudiants de Ciències Polítiques i de l'Administra, sinó ja com Politòlegs ens faran més competents i ens poden obrir portes per aconseguir arribar on volem, tal i com la frase llatina de *Veridis Quo* que he inclòs en la dedicatòria del meu Treball de Final de Grau.

Apuntava a l'inici de la presentació que el sistema federal belga és un model singular en l'escenari del dret comparat. Aquesta singularitat *sui generis* del model belga ja la trobem reflectida en l'organització i funcionament del seu sistema institucional, en els termes que s'estudiaran a continuació.

Capítol 1: Una aproximació al sistema federal belga

1.1. Antecedents històrics

La història del passat és la resposta a moltes preguntes del present. És per aquest motiu que per entendre la situació belga és imprescindible que sapiguem del seu passat i ens endinsem en els successos més importants que al llarg de dècades han marcat els trets característics que fan únics als belgues.

Qualsevol bon projecte necessita d'un inici per poder introduir els fets a treballar, és per aquesta raó que aquesta primera part del meu Treball de Final de Grau es basarà en un viatge al passat per tal d'explicar els successos que finalment van desembocar a la multiculturalitat. Per fer-ho utilitzaré autors que han estudiat el passat belga com De Cueto Nogueras¹², Vuye¹³, Claeys¹⁴ o fins i tot la pàgina web oficial de Bèlgica, entre d'altres.

Bèlgica es constitueix com Estat independent l'any 1830 i neix com a un nou Estat unitari. Aquesta és una de les primeres afirmacions que apareix en qualsevol monografia que tracti la temàtica belga.

Segons Belgium.be¹⁵ caldrà esperar a mitjans del segle XX per viure un procés de descentralització política d'abast general que desembocarà en la federalització de l'Estat. Per això, en l'estudi dels seus antecedents històrics, hom pot distingir dues grans etapes: una primera, pre-federal que s'inicia l'any 1830 amb la constitució de l'Estat belga i una segona etapa que s'inicia amb la

¹² De Cueto Nogueras, Carlos (2009). Federalismo y democracia consociacional en la política belga. *Teoría y Realidad Constitucional*, 24, 545-563.

¹³ Vuye, Hendrik (2010). *Lengua y territorialidad: En Flandes en una perspectiva histórica e internacional*. Agentschap voor binnenlands bestuur: De Rand.

¹⁴ Claeys, Paul H. (1980). Pluralismo político y fisura lingüística: el <<caso>> belga. *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)*, 18, 47-69.

¹⁵ Belgium.be : informations et services officiels (2016). *Histoire* . Recuperat de http://www.belgium.be/fr/la_belgique/connaitre_le_pays/histoire

federalització del mateix. Val a dir que, en l'actualitat, Bèlgica viu una reforma d'envergadura que no ha conclòs ni sembla haver indicis que així sigui en els propers anys.

Aquesta segona etapa, abasta un període de canvis estructurals en l'organigrama polític-institucional del país, articulats gràcies a diverses reformes constitucionals i normatives que pretenen satisfer les demandes d'autonomia de les dues grans comunitats: els valons i els flamencs.¹⁶ Dos grups històrics, amb reivindicacions de les quals han estat presents com a conflictes polítics latents o explícits des dels propis inicis de l'Estat a principis del segle XIX. I és aquesta circumstància la que explica el fet que Bèlgica respongui a un model de federalisme bipolar, en els termes que s'estudiaran a les pàgines que segueixen.

Val a dir que, des de l'antiguitat, Bèlgica ha estat sota la influència del llatí i del germànic, comportant aquest fet una gran diversitat cultural i lingüística, i és just en el moment de la reforma constitucional de mitjans del segle passat quan emergeixen amb força reivindicacions, principalment del moviment flamenc, a favor del reconeixement del seu fet diferencial, entès en sentit ampli. És en aquesta etapa històrica quan es van començar a reclamar canvis d'organització articulats mercès a successives reformes constitucionals i legislatives¹⁷ que

¹⁶ Mateo Ballesta, Javier (2014) *¿Valón o flamenco, francés o neerlandés, de qué parte estás? Infoactualidad*: El periódico online de la Facultad de Ciencias de la Información. Recuperat de <http://infoactualidad.ccinf.es/articulos-corresponsalias/2768-valon-o-flamenco-frances-o-neerlandes-de-que-parte-estas>

¹⁷ Les reformes de l'Estat belga són :

(i) La primera reforma (1970): Durant aquesta primera reforma es van consagrar les tres Comunitats i es comença a perfilar la configuració de les Regions.

(ii) La segona reforma (1980): Seguint la tasca de l'anterior reforma, les Comunitats adquireixen una major autonomia a través de les competències de la sanitat i les ajudes socials; i també neixen les Regions valona i flamenca.

(iii) La tercera reforma (1988-1989): Apareix la Regió de Brussel·les-Capital i al resultar culturals, les Comunitats adquireixen més poder amb la competència d'educació i les Regions al resultar més de caire econòmic adquireixen les competències com pot ser el transport o obres públiques.

(iv) La quarta reforma (1993): Les Comunitats i Regions adquireixen més competències actuals, adquirint un alt grau d'autonomia, gairebé finalitzant la tasca iniciada amb la primera reforma.

(v) La cinquena reforma (2001): Aquesta es tracta de l'última efectuada fins l'actualitat, es va portar a lloc a través dels acords de Lambert i Lombard ampliant el sostre competencial dels ens federals.

varen dissenyar un nou sistema polític. A continuació se'n descriu molt succintament l'evolució.

1.1.1. Primera etapa: Gènesi de l'Estat unitari (1830-1960)

Segons l'obra de Reuchamps¹⁸ l'any 1830 Bèlgica va néixer amb una revolució en contra de les polítiques del monarca neerlandès Guillem I d'Orange que es considerava que limitava les llibertats i s'interferia en els temes religiosos i lingüístics. Aquesta revolució va ser liderada per un moviment independentista belga format per diferents grups d'elits francòfones, d'elits industrials del nord i significades personalitats locals. Aquest fet va donar la seva separació dels Països Baixos amb únicament 15 anys d'unió.¹⁹ A més, el reconeixement internacional de Bèlgica com Estat independent va avalar la nova condició política, tal i com afirma De Winter²⁰.

Però la creació de Bèlgica no només va significar la separació de les actuals províncies del nord, sinó també la unió de les diverses províncies que des de l'Edat Mitjana havien estat governades per poders estrangers.

A partir del que explica Vuye²¹, l'any 1831 es promulga la Constitució de Bèlgica i s'establí que aquest seria un Estat unitari monolingüe on existiria la llibertat en l'ús de les llengües, però on el francès prevalia en tots els àmbits importants. Als efectes que interessin en aquest treball, a la Bèlgica del segle XIX la resta d'idiomes diferents del francès, llengua de la burgesia francòfona dirigent, quedaren bandejats de l'esfera pública. Aquesta mesura va ser adoptada per les elits polítiques d'origen francòfon que governaven el nou Estat, malgrat que sociolingüísticament cal tenir present que el primer cens de Bèlgica que es conserva data de 1846 i mostra que un 57% de belgues tenia

(vi) La sisena reforma (2011-actualitat): Actualment ens trobem en un procés de reforma estatal on ja s'han aprovat dues de les parts (2012 i 2014 respectivament) i van comportar una reforma del Poder Judicial i del Senat.

¹⁸ Reuchamps, Min (2014). Los retos actuales en el federalismo belga y la sexta reforma del Estado (Volum I, 403-424). En López Basaguren, Alberto i Escajedo San Epifanio, Leire (ed.) *Los caminos del federalismo y los horizontes del Estado Autonomico*. Bilbao: Instituto Vasco de Administración Pública.

¹⁹ Entre 1815 i 1830 va formar part de del Regne Unit dels Països Baixos.

²⁰ De Winter, Liever (2011). Federalismo y la sostenibilidad de Bélgica: El camino de Bélgica hacia el federalismo. *Cuadernos Manuel Giménez Abad*, 2, 7-23.

²¹ *Ibíd.*, p. 10.

com a llengua materna la parla neerlandesa, superant els francòfons que ascendien a un 42% de la població.

Seguint amb la lectura de Vuye²², veiem que el francès es va imposar sobre el neerlandès perquè el primer es tractava de la llengua de la revolució i en canvi el neerlandès era la llengua de l'enemic, l'idioma de l'expulsat rei dels Països Baixos, Guillem I. Per tant, era impensable que la llengua que procedia de l'Estat d'on s'havien annexat per conflictes religiosos i també lingüístics estigués al mateix nivell que la llengua guanyadora que els havia portat a la llibertat i l'autogovern. A més, en aquella època encara no existia un neerlandès únic, sinó que es tractaven de diversos dialectes que haguessin complicat el progrés de comunicació de tot el país.

Quan el 4 d'octubre de 1830 el Govern provisional proclama la independència de l'Estat belga, una de les primeres mesures normatives que adoptarà serà la de garantir la llibertat d'ús lingüístic. Per Decret del govern provisional de 16 de novembre de 1830, s'estableix que els ciutadans, en la seva relació amb l'Administració, estan autoritzats a emprar indistintament, la llengua francesa, la neerlandesa o l'alemanya.

Als seus articles, el decret de 16 de novembre de 1830 distingia tres casos que serien posteriorment garantits al text constitucional que s'acabaria aprovant el febrer de 1831: primerament, el principi general de llibertat d'ús lingüístic dels ciutadans; en segon lloc, l'ordenació dels usos lingüístics en el funcionament de les administracions; i finalment l'ordenació dels usos lingüístics al tribunals. Demostra, ja d'entrada, la rellevància política de la clivella lingüística. Amb tot, el Decret de 16 de novembre de 1830 va acabar establint una primacia del francès sobre la resta de llengües que s'estendrà al llarg de tot el segle XIX, ja que existia una clara hegemonia del francès respecte al neerlandès o d'altres possibles llengües²³.

²² *Ibid.*, p. 10.

²³ Per exemple, el francès va ser única llengua oficial de publicació de lleis i decrets, fins l'aprovació de la llei de 18 d'abril de 1898. Vegeu *Moniteur belge* núm. 135 de 15 de maig de 1898, Llei relativa a l'ús de la llengua neerlandesa en les publicacions oficials, coneguda com a llei d'igualtat.

La prevalença del francès en la vida dels belgues en els assumptes oficials va comportar moltes conseqüències negatives en la vida dels habitants del nord de l'Estat, fet que va comportar el naixement del moviment flamenc per reivindicar el seu lloc tal i com descriu el concepte de <<política>> del filòsof Jacques Rancière²⁴. No obstant, les mateixes elits que van veure interès en imposar el francès per sobre a qualsevol altre llengua van rebutjar aquest tipus de moviments al considerar-los perillosos pel desenvolupament de la nació belga. Alhora, aquest rebuig pel mateix moviment va provocar la radicalització d'aquest.

A favor del moviment flamenc, ja entrada la dècada dels setanta del segle XIX i al llarg del restant segle van ser aprovades les primeres lleis que formalment van permetre l'ús del neerlandès dins de les mateixes províncies del nord. Per exemple, l'any 1898 es va aprovar la "Llei de la igualtat" que alçava el neerlandès al mateix nivell que el francès.

Finalment, a partir del segle XX en les dècades dels anys vint i trenta es van arribar a crear regions lingüístiques sobre la base de la llengua de la majoria en cada territori. Durant els anys trenta es va iniciar una transformació a partir de les llengües: es va passar d'un estat completament governat pel francès a l'oficialitat del nord amb la parla neerlandesa, del sud amb la ja anteriorment present llengua francesa i una particular zona bilingüe composta per Brussel·les-capital²⁵.

Més enllà de la clivella lingüística, trobem també l'economia. Des de gairebé el seu naixement Bèlgica ha estat una gran de les grans potències industrials a nivell mundial. A la Bèlgica del segle XIX, la regió valora comptava amb una forta industrialització, enfront una Flandes més agrícola i ramadera.

²⁴ Segons Jacques Rancière, la seva definició de política és allà on s'estableix la ruptura d'aquest ordre on es defineixen totes les parts d'una societat. És el lloc i el moment on es desplaça un individu del seu lloc assignat. De dotar a un individu sense veu de la mateixa logos.

²⁵ Swenden, Wilfried (2009). *Federalisme belga: un mitjà per a una finalitat?* En Caminal, Miquel i Requejo, Ferran (eds.) *Federalisme i plurinacionalitat*. Barcelona: Col·lecció Clàssics del federalisme.

Segons Claeys²⁶ un altre aspecte important, deixant de banda el conflicte lingüístic i l'econòmic, és que a Bèlgica històricament han hagut tres grans pilars que han controlat l'Estat: els catòlics, els socialistes i els lliberals. Aquests es trobaven presents abans de que comencessin a sorgir els conflictes culturals, ja que la voluntat de les seves elits era assolir una estabilitat dins d'una societat dividida.

A partir de la finalització de les Guerres Mundials aquesta va patir els efectes de crisi econòmica que regnaven a la resta d'Estats moderns. Primerament amb la postguerra de la Primera Guerra Mundial —tot i trobar-se en un segon pla i no participar-hi activament—, i el posterior crack del 29 només deu anys després. Però la gran crisi econòmica i industrial esdevingué després de la Segona Guerra Mundial, on Bèlgica va estar envaïda per Alemanya.

A partir de la lectura de De Cueto²⁷, aquesta gran crisi que afecta sobretot a la part industrial de Valona (on es concentra la majoria de les indústries del país) on comença a sorgir moviments obrers que apostaven per un nou model d'Estat on permetés un autogovern per poder-se ajustar a la seva situació i poder trobar una solució a la greu crisi econòmica. Aquests sectors es troben situats al sud de Bèlgica i són els anomenats valons qui comencen a optar pel federalisme.

Per un altra part, en paral·lel dels valons trobem els flamencs que des de gairebé la creació de l'Estat belga comença a créixer un moviment cultural pel reconeixement del flamenc. Això és degut a que l'organització belga va trobar-se amb una forta hegemonia de la cultura flamenca, amb la proclamació del francès com a idioma oficial i la imposició d'aquest en la vida de la resta de ciutadans belgues: en la política, en l'administració, en la educació, en els mitjans de comunicació i en l'exèrcit.

Tornant a Claeys²⁸, aquest Moviment Flamenc va persistir al llarg dels anys reclamant la importància del dret d'utilitzar el flamenc fins que al llarg de la

²⁶ *Ibíd.*, p. 10

²⁷ *Ibíd.*, p. 10.

²⁸ *Ibíd.*, p. 10.

segona meitat del segle XIX es va aconseguir el ple reconeixement del flamenc per l'ús davant els Tribunals, l'Administració, l'Exèrcit i el sistema educatiu bàsic, i fins i tot als anys trenta del segle XX es va dividir Bèlgica en dues regions monolingüístiques (la valona i la flamenca) i una capital bilingüe.

Amb l'objectiu de l'idioma assolit el Moviment Flamenc fins l'arribada de meitats del segle XX on no només exigien la llibertat del flamenc, sinó de tot allò que representava als flamencs i van començar a reclamar un canvi d'organització territorial per tal de satisfer les demandes del nacionalisme flamenc. Aquest exaltava les memòries de la lluita i patiment durant la passada època de dominació francòfona i alhora reivindicaven el reconeixement d'una herència i autonomia cultural-lingüística i el dret de poder representar la seva regió com una nació.

Al mateix temps, la capital de Bèlgica, Brussel·les es troba aïllada d'aquests dos grans grups, ja que aquesta era una important zona econòmica on flamencs i valons conviuen.

1.1.2. Segona etapa: el procés de federalització (1960-actualitat)

Segons Reuchamps²⁹, dins d'aquesta etapa trobem la transició d'un Estat unitari a un estat federal únic en el món pel seu grau de complexitat i organització. Aquesta etapa es troba plena d'acords i dissensos, debats i reclamacions polítiques, entorn a la conveniència de trobar mecanismes de reconeixement de fets diferencials i d'acomodament de les diferents comunitats polítiques que conviuen en l'Estat³⁰. I en aquests escenaris i processos de presa de decisió, la clivella lingüística hi assumirà un paper especialment destacat.

Serà principalment a principis de la dècada dels anys seixanta quant el conflicte lingüístic adquireix la màxima expressió i comença a esdevenir un autèntic

²⁹ *Ibid.*, p. 12.

³⁰ Bencomo Weber, Adalberto (1998). La reciente evolución del federalismo europeo: los casos alemán, austriaco y belga. *Anales de la Facultad de Derecho, Universidad de La Laguna*, 15, 219-247.

problema d'Estat. En aquest escenari és quan es comença a debatre sobre la conveniència de dotar a les diferents comunitats de més autonomia per a la gestió dels respectius interessos. I és en aquest context quan comencen a emergir propostes de federalització de l'Estat, a més de certes reivindicacions d'independència formulades des de Flandes³¹.

És la gran etapa de reformes constitucionals en relació a l'organització político-territorial de l'Estat i el seu règim de distribució de competència. I serà en aquesta etapa històrica quan comencen a concebre's noves institucions polítiques per donar encaix a les diferents reivindicacions.

Val a dir que, doctrinalment, s'ha advertit que el federalisme que es va desenvolupar a la Bèlgica del segle XX va néixer com a solució o estratègia de gestió de conflictes i no com una solució escollida. En aquest sentit es pronuncia, entre d'altres, Deschouwer quan estudia les diferents variables que varen influir en el procés de federalització de l'Estat unitari —tal com descriu De Cueto³²—. Unitari degut a que el poder institucional de tot l'Estat es concentrava en un sol ens.

Als anys seixanta del segle XX el Moviment Flamenc amplia la seva agenda política i passa a defensar qüestions que excedeixen, amb escreix, del que és purament la reivindicació lingüística. És en aquest moment quan adquireix més força el nacionalisme flamenc, que passa a ocupar-se de qüestions vinculades al benestar de la classe obrera flamenca, en un context en el que es discuteix sobre la millora de l'autonomia per gestionar els seus propis interessos. I en aquests debats es defensaran diferents estratègies per assolir-ho.

Retornant a De Cueto³³ Per una altra banda, durant l'hivern de 1960-1961 va haver a Bèlgica una vaga llarga i violenta propulsada pel moviment obrer való que també reivindicaven un major grau d'autonomia, però no per motius culturals, sinó per motius econòmics. Els valons defensaven la federalització

³¹ Gurrera Roig, Matilde (1986). El pluralismo lingüístico en Bélgica. *Revista de Estudios Políticos*, 54.

³² *Ibíd.*, p. 10.

³³ *Ibíd.*, p. 11.

sota una lògica regionalista/racionalista reclamant per la seva regió l'autogovern socioeconòmic.

Tal i com ens mostra Swenden³⁴, en aquest moment de la història de Bèlgica veiem com la consolidació del pluralisme cultural i la projecció política fa que les dues grans comunitats coincideixen en un aspecte i existeix una convergència d'interessos culturals, lingüístics i econòmics, capaç d'aconseguir reformes polítiques substancials al país.

En tot cas, als efectes que aquí interessin, convé recordar que en el procés de federalització de l'Estat, la qüestió lingüística hi va assumir un paper clau. Més concretament, varen ser unes lleis lingüístiques les que varen esbossar el mapa polític-territorial del futur Estat federal, quan varen establir les demarcacions de les fronteres lingüístiques. Així ho recorda M. Gurrera Roig³⁵, quan adverteix que aquestes delimitacions es van esbossar a principis dels anys 60 gràcies a diverses lleis lingüístiques promulgades entre els anys 1962³⁶ i 1963³⁷ que varen dibuixar la frontera lingüística entre flamencs i francòfons.

La primera, de 1962 va delimitar una frontera lingüística fixa que separava Bèlgica en dues parts per posar una barrera a l'afrancesament creixent en aquell moment, i la posterior delimitació va incorporar a Brussel·les-capital i perifèries dins de la regulació. L'any 1966 aquestes dues llengües es van incorporar a la Llei de llengua administrativa³⁸.

Segons Swenden³⁹ ja cap a finals de la dècada dels seixanta, per bé que el poder encara es trobava fortament unit, trobem que les institucions centrals ja començaven a fragmentar el poder horitzontalment entre els representants dels dos grups lingüístics.

³⁴ *Ibid.*, p. 14.

³⁵ *Ibid.*, p. 17.

³⁶ Loi du 8 novembre 1962

³⁷ Loi du 30 juillet 1963

³⁸ Loi sur l'emploi des langues en matière administrative 1966

³⁹ *Ibid.*, p. 14.

Seguint amb el treball de Vuye⁴⁰, l'any 1970 la regulació d'ús de les llengües va ser concebuda per primera vegada a les Comunitats neerlandesa i francesa per l'àmbit administratiu, l'educació dins de les institucions creades, subvencionades i reconegudes pe Govern, per les relacions socials entre els treballadors i el seu personal, això com per les escriptures i documents establerts per llei i ordenances. Val a dir que serà més endavant, quan a la comunitat germanòfona també li són reconeguts drets lingüístics, especialment projectats a l'àmbit de l'ensenyament. En aquell moment, els ministres del Govern federal belga van començar a seguir sempre la norma de paritat lingüística i es trobaven representats sempre de forma igualitària els dos grups lingüístics.

Per un altre part dins del Govern federal va aparèixer també les primeres aplicacions als principi de paritat, tot i que al principi no eren tant eficient com s'esperaven; ja que per exemple cada grup tenia dret de veto de facto, entorpint moltes processos.

Seguint amb Vuye⁴¹, és de vital importància la comprensió del que va suposar que un Estat estrictament unitari passés a ser un Estat federal altament descentralitzat amb un alt grau d'autonomia. Es van donar importants modificacions de la Carta Magna belga que posteriorment es van reflectir en la societat belga que ara coneixem. És per aquesta raó que és necessari un —almenys breu— estudi de les reformes constitucionals:

La Constitució originària belga data de 1831, essent de les primeres del moment i considerada una de les més progressistes i avançades per l'època; fins a tal punt que aquesta característica va prevaldre fins l'any 1994, més de cent-cinquanta anys després⁴².

⁴⁰ *Ibíd.*, p. 10.

⁴¹ *Ibíd.*, p. 10.

⁴² Sánchez Navarro, Ángel J. (2008). Actualidad política y constitucional belga (2007-2008): Apuntes para entender una crisis. *Teoría y Realidad Constitucional*, 22, 381-395.

Segons Mariano Daranas⁴³ com subratlla la doctrina, 'actual Constitució de 1994 és text refós de l'anterior constitució i les nombroses reformes constitucionals donades fins aquell moment; i que tot i així, la Constitució elaborada fa tan sols 22 anys ja ha estat reformada en varies ocasions⁴⁴.

Les reformes constitucionals belgues han marcat el camí de la federalització belga —intentant ser un reflex de les necessitats dels ciutadans que es consideren belgues, però que primerament del seu territori— i és per aquest motiu que és de vital importància incorporar dins del treball almenys una breu introducció als canvis que ha patit la Constitució belga per entendre el que ha succeït en aquest Estat.

Així doncs, si atenem a un criteri cronològic, trobem que les primeres reformes constitucionals promulgades l'any 1970 varen servir per cimentar les bases del procés de federalització de l'Estat. És en aquest primer moment quan es comencen a garantir mecanismes de descentralització política. I en tot aquest procés es va vetllar per forjar i garantir consensos polítics. N'és un bon exemple el fet que s'exigissin majories reforçades en les diferents reformes adreçades a federalitzar l'Estat. Aquests consensos també es projectarien en la composició de les institucions polítiques centrals i en els processos de presa de decisions. , Així per exemple, es regula el requeriment de paritat lingüística dins del Gabinet federal i la introducció de la norma de consens entre els dos grups lingüístics.

Amb la mateixa primera reforma de la constitució de 1970 també s'afegeix una major autonomia política de les Comunitats i les Regions a través de la creació de les Comunitats flamenca, francòfona i germanoparlant —introduint les competències de la política lingüística i cultural), dels Consells de comunitat compostos per membres del Parlament nacional amb diferents parlants i de la creació del Consell de la Comunitat germanoparlant.

⁴³ Daranas, Mariano (1997). *Constituciones de los estados de la Unión Europea*. Barcelona : Ariel. ISBN: 8434416026.

⁴⁴ Des de l'entrada en vigor fins l'actualitat ha patit una reforma estatal i actualment se'n està desenvolupant la tercera part de d'una segona reforma de la Constitució de 1994.

A partir de l'explicació de Mastromarino⁴⁵, veiem que deu anys després de la primera reforma de la constitució es realitza una segona reforma introduint canvis novament importants en l'estructura de la Bèlgica ja federalitzada: Es crea el Tribunal d'Arbitratge, les Comunitats executives petites adquireixen un major grau d'autonomia, s'amplia el poder consultiu de la Comunitat germanoparlant, s'incorpora el poder legislatiu en les Regions, es fusionen la Comunitat flamenca i la Regió flamenca. A més, s'introdueixen les "qüestions personalitzables" a les Comunitats en matèria competencial i en les Regions la política laboral, la inversió pública, el desenvolupament econòmic, la política d'habitatge i la planificació estructural.

En la tercera ronda de reformes constitucionals dels anys 1988-1989 finalitza amb la introducció d'un mecanisme de reforçament intergovernamental, ampliant les potestats del Tribunal d'Arbitratge, establint que el Govern federal reté el control sobre l'autonomia institucional de la Regió de Brussel·les-Capital, afegint a les Comunitats la competència d'educació i a les Regions les competències de recerca científica i de política del transport.

Seguint amb l'explicació de la referència bibliogràfica anterior sobre les reformes constitucionals, veiem que durant els anys 1992-1993 es dona la quarta reforma de la Constitució belga, on per fi en la Constitució s'estipula que Bèlgica és un Estat federal constituït per Regions i Comunitats. Un altre aspecte important d'aquesta reforma es la mateixa del Senat —on els senadors provincials van ser substituïts per senadors de la Comunitat—. També hi ha acords sobre l'elecció indirecta dels Consells de les Comunitats i que els Parlaments valons i flamencs són directament escollits. També és important fer esmena que a partir d'aquesta reforma la Comunitat francesa pot transferir poders legislatiu d'educació a la Comunitat germanoparlant.

Finalment en relació a les competències de les Comunitats aquesta reforma és una ampliació de polítiques d'assistència social i incloent la política exterior i en relació a les Regions existeix un increment de la cooperació intermunicipal pels

⁴⁵ Mastromarino, Anna (2015). Modificaciones constitucionales en Bélgica. La Sixième Réforme de l'État: Un proceso en marcha. *Democracia multinivel: la participación de los ciudadanos y de los entes territoriales en los procesos de decisión pública*, 22, 64-93.

serveis, competències en matèria de transport, de construcció de carreteres i vies fluvials i competències en aspectes de comerç exterior.

En la cinquena reforma constitucional d'entre els anys 2001-2008 ja és a partir de la nova Constitució belga de 1994 es reformen aspectes com per exemple en canvi de Tribunal d'Arbitratge a Tribunal Constitucional o bé que les eleccions al Parlament federal i als Parlaments regionals es troben diferenciats, i que finalment els flamencs reben una mínima representació al Parlament regional de Brussel·les-Capital. I en relació a les competències de les Regions s'introdueix la política agrària i el comerç exterior (tal i com ja s'havia fet amb les Comunitats en l'anterior bloc de reformes).

En aquests moments, s'està desenvolupant la sisena reforma d'Estat des de l'any 2012, que tot i que encara s'estan plantejant molts aspectes i la reforma no ha finalitzat, actualment es tracta d'un dels temes dins de l'agenda política i pública de la ciutadania belga⁴⁶.

⁴⁶ *Ibíd.*, p. 21.

1.2. Característiques generals del sistema federal belga

Recorda amb encert el polític i sociòleg noruec Stein Rokkan, que les causes que motiven la creació d'un Estat i que en determinen *“su lugar en el mapa, el momento de su creación y las características de las élites que toman la iniciativa y definen la naturaleza del nuevo estado”* són variables d'especial rellevància perquè, en paraules de l'autor, indefugiblement, *“configuran el desarrollo político del país durante siglos”*⁴⁷. Així doncs, hom no pot estudiar el sistema federal belga sense prendre en consideració aquestes variables i els antecedents històrics i sociolingüístics que s'esbossen succinament a les pàgines precedents. Dit altrament, les peculiaritats del sistema belga s'expliquen en bona part pels fets succeïts a principis del segle XIX estudiant anteriorment, i és en aquest escenari històric on es troba la resposta de per què neix un model federal amb unes característiques tan peculiars i úniques en el món.

A continuació tractaré set d'aquestes característiques tant particulars, prenent en consideració la doctrina expressada per diferents autors que han estudiat, bé sigui des d'una perspectiva jurídica, bé sigui des d'una perspectiva més politològica, el cas belga:

-Primerament, hom coincideix a considerar que el sistema federal belga és un sistema hipercomplex⁴⁸: L'organització territorial a Bèlgica vol integrar en un mateix Estat diverses comunitats polítiques, nacions, que reivindiquen autonomia i potestats per autogovernar-se. Es considera un sistema hipercomplex degut als múltiples factors que componen l'Estat federal belga i que per la mateixa raó, el fan un objecte de cas d'estudi únic i interessant per analitzar. En aquesta complexitat hi juga un paper especialment rellevant el fet que es garanteixin dos nivells de descentralització política: comunitats i regions.

⁴⁷ Rokkan, Stein (1999). *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe : The Theory of Stein Rokkan*. Oxford : Oxford University Press.

⁴⁸ *Ibíd.*, p. 10.

- Segonament, convé apuntar també que respon a un sistema de repartiment competencial asimètric. A partir de la definició de De Winter⁴⁹ podem dir que les competències dels diferents estats federats a Bèlgica no són les mateixes. Els dos grans grups (el flamenc i el való) tenen gairebé les mateixes competències degudes al seu important nivell de població i en canvi la regió germanòfona i Brussel·les capital són més limitades. Per una altra part al estar repartit el sistema en regions i comunitats, una regió i una comunitat no tindran mai les mateixes competències.

Segons De Winter es tracta d'una aplicació de federalisme doble anomenat "layer cake" en el qual pràcticament no existeixen competències compartides amb una prevalença de les competències exclusives, tant per la federació com pels estats federats. Aquest mode d'aplicació no es troba compost per una jerarquia constitucional com podria ser el cas espanyol on la Constitució Espanyola (que prové de l'Estat central) preval per sobre de totes les altres lleis; fet que comporta més problemes a l'hora de resoldre conflictes legislatius entre els diferents nivells legislatius.

A més, també hem d'afegir que les competències que tenen atribuïdes els ens federals són exclusives sempre en el seu àmbit, no existeixen cap altre tipus de competències i que per aquesta raó per a cada territori únicament existirà un sol legislador.

-En tercer lloc, el sistema federal es va crear de manera centrífuga d'associació o de dissociació⁵⁰: Estudiosos com De Cueto⁵¹ també opinen que conté aquesta característica en que l'Estat belga neix de la descomposició d'un estat unitari. Això significa que la formació de l'Estat que coneixem com Bèlgica va sorgir d'un sistema molt unitari i centralitzador, que en un moment donat al trobar-se amb la realitat política de dues nacions que reivindicaven autonomia i la millor opció abans de la separació del propi Estat la federalització d'aquest va ser la

⁴⁹ *Ibíd.*, p. 10.

⁵⁰ Delpérée, Francis (1994). *La Belgique fédérale*. Brussel·les: Bruylant. ISBN: 2802709062.

⁵¹ *Ibíd.*, p. 10.

millor alternativa per tots els actor polítics del moment. Un dels trets característics d'aquesta federalització és la reclamació per part dels dos grups més importants de la nova organització política i territorial però per dos motius ben diferents: l'econòmic i el cultural i és aquesta la raó de la creació de dos tipus d'ens federats (les regions i les comunitats).

-En quart lloc, convé recordar que la seva organització respon a un model de superposició: Segons Francis Delpérée⁵², aquesta característica la veiem reflectida en el primer article de la Constitució de Bèlgica. El patró de divisió belga al estar compost per dues formes d'ens diferents (les comunitats i les regions) aquestes en la seva extensió acaben superposant-se territorialment en alguns aspectes. És un cas excepcional dins d'Europa en que existeix una doble reivindicació d'autonomia.

-Així mateix, es tracta d'un federalisme bipolar⁵³. És bipolar perquè es construeix un Estat a partir de dues lògiques diferents i podríem arribar a dir gairebé incompatibles entre sí, fet que comporta un conflicte constant, ja que una pretén satisfer les reclamacions socioculturals i nacionalistes d'un grup (flamencs) i per l'altre s'intenta satisfer la necessitat d'una millora econòmica per l'altre grup (valons). El problema d'aquesta confrontació no és qui provoca els conflictes, sinó que no existeixen institucions i recursos per posar-hi remei a aquestes diferències.

A la vegada, aquests conflictes i diferències marquen els límits de les entitats creades per la federació i amb aquests límits existeix una dotació important de competències en funció el grup d'una manera dual per a tots els ciutadans belgues, independentment de la seva procedència.

⁵² *Ibíd.*, p. 22.

⁵³ *Ibíd.*, p. 10.

Bèlgica és una democràcia fragmentada que ha sabut fer front a la seva fragmentació interna a través del compartiment del poder i l'autonomia segmentària sempre amb un equilibri i no oblidant a les minories⁵⁴.

-Segons De Cueto estem parlant d'un federalisme de consociació⁵⁵ perquè consta de mecanismes de protecció de les minories lingüístiques que coexisteixen dins d'un mateix territori. Aquests mecanismes de protecció formen part d'un sistema de frens i contrapesos legals pel sistema institucional federal per aconseguir que cap de les llengües oficials del territori belga pateixi cap discriminació o vulneració. Gràcies a aquesta característica es permet que existeixi un exercici o gestió conjunta pel poder polític en tots els nivells que enforteix les estructures polítiques de l'Estat i permet la coexistència pacífica de la rellevant diversitat de la societat.

-Amb un alt grau d'heterogeneïtat o multicultural⁵⁶: Estem parlant de federalisme multicultural. Dins de Bèlgica en la seva població trobem importants clivells que separen els seus ciutadans. Aquestes clivells són la cultural, la religiosa, la ideològica, la classe social i finalment la lingüística. Sobretot la clivella religiosa, de classe social i la lingüística. Aquesta última clivella és podria considerar la més important de totes, ja que és la clivella que marca l'organització territorial i divideix Bèlgica en les comunitats de parla neerlandesa, francesa i alemanya.

-És un sistema de constant evolució⁵⁷: Tot i que la federalització es va iniciar fa dècades Bèlgica es troba en constant procés de federalització, com es reflexa en l'última reforma del Senat al gener del 2014. Una federalització que intenta solucionar controvèrsies entre els diversos grups del país i que a la mateixa vegada intenta no separar-se.

⁵⁴ Lijphart, Arend (1981). *Conflict and Coexistence in Belgium : The Dynamics of a Culturally Divided Society*. Berkeley : Institute of International Studies, University of California.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 10.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 10.

⁵⁷ Pla Boix, Anna Maria (2016). *El federalisme belga. Federalisme i Federacions. Història i models*. Universitat de Girona.

Segons el polítòleg belga Kris Deschouwer⁵⁸ el federalisme belga va ser progressiu i en certa manera sense intenció, ja que quan es va iniciar el procés federalitzant probablement el seu objectiu no era que es prolongués durant tantes dècades.

Un cop observades les característiques principals del federalisme belga ens centrarem en els aspectes de dissociació, bipolaritat i multiculturalitat de l'organització per explicar succintament com es gestiona la relació i acomodament de les dues grans comunitats polítiques que integren el país, valons i els flamencs, i poder entendre la projecció de la realitat sociolingüística belga a les institucions polítiques centrals de l'Estat.

Segons María J. García Morales⁵⁹ les característiques de dissociació i bipolaritat van ser dues de les primeres característiques que van aparèixer i m'agradaria recalcar-les en aquest apartat perquè justament la seva presència i entitat política ha comportat que la Federació belga hagi arribat on és actualment.

Una altra característica que es troba dins l'essència belga és la multiculturalitat. A diferència de les altres dues, aquesta característica no esdevé en el procés clau de la federalització, ja que aquesta forma part de l'Estat belga des de els seus inicis, concentrant-se tanta diversitat dins d'un mateix país i és el caràcter federalitzador de Bèlgica el que ha fet possible la convivència de tans fets diferencials dins un mateix Estat.

En l'estudi del federalisme estem més acostumats a veure aquells Estats Federats que han nascut de la seva pròpia unió. Estats que en el seu moment van creure que la millor manera de governar-se era amb l'associació d'un altre Estat sempre mantenint unes distàncies sota un govern que els unís. Iñaki

⁵⁸ Deschouwer, Kris (2005). *Constitutional origins, Structure and Change in Federal Countries*. Ithaca : McGill-Queen's University Press.

⁵⁹ García Morales, María Jesús (1998). *Convenios de colaboración en los sistemas federales europeos. Estudio comparativo de Alemania, Suiza, Austria y Bélgica*. Madrid: McGrawHill, 31-39. ISBN: 8448120116.

Egata en el seu diccionari històric-polític⁶⁰ descriu el federalisme associatiu com el resultat d'un acord polític entre estats sobirans per la creació d'estats independents que estableixen entre si vincles cada vegada més pròxims arribant a un punt d'acord per conformar una nova ordenació política.

Com ja estem veient doncs, Bèlgica és un país singular i atípic on es dona una situació contrària, en la que no hi ha cap acord entre diferents Estats, sinó que són les diferents parts d'un mateix Estat que reivindiquen més distanciament i una major autonomia per poder auto-governar-se dintre d'uns límits per poder formant part d'un mateix Estat. Aquest procés va comportar una descentralització de gairebé tots els poders que tenia el govern central per cedir-los als nous estats federats. És aquesta reivindicació de reconeixement i acomodament dels fets diferencials defineix en essència les societats multiculturals, per la qual cosa resulta interessant per l'estudi.

Segons Ferran Requejo⁶¹ federalisme és sinònim de democràcia en un context presidit pels fenòmens de pluralisme cultural i nacional i de globalització econòmica, política i tecnològica. És per aquesta raó que en el moment de donar el pas d'iniciar la federalització i renovació de les institucions de l'Estat va ser la millor alternativa, perquè donava marge a les diverses cultures i llengües del país i a la mateixa vegada donava una empenta per poder aconseguir una autonomia política i econòmica.

Es va buscar una alternativa d'acomodament dels diferents grups que vivien en l'Estat per tal de millorar la qualitat de la democràcia sense que fos necessari el trencament de l'Estat.

Es va buscar una solució per comprendre millor les necessitats de les minories —tal i com va dir James Madison⁶² en un dels clàssics del federalisme per excel·lència— els governs d'unitats petites comprenen millor les necessitats de la població i fan que els sistemes federals funcionin millor que els no federals.

⁶⁰ Egata, Iñaki (1996). *Diccionario histórico-político de Euskal Herria*. Tafalla: Editorial Txalaparta. ISBN: 8481360414.

⁶¹ Requejo, Ferran (2009). Descentralització i asimetries federals i regionals en la política comparada. *Descentralització, asimetries i procesos de resimetrizació a Europa: Bèlgica, Regne Unit, Itàlia i Espanya*, 9-24.

⁶² Hamilton, Alexander; Madison, James i Jay John (1788). Comparació entre la influència dels governs estatals i el govern federal. *El Federalista*, 394-402.

Aquesta característica de dissociació és important degut a que va ser la millor solució dels principals problemes belgues en el seu moment per evitar que l'Estat que actualment coneixem com a Bèlgica deixés d'existir per donar pas a dos —el dels flamencs i els valons— o fins i tot tres o quatre nous Estats —si tenim en compte la petita comunitat germanòfona i la capital de Brussel·les—.

Una altra de les característiques del federalismes belga és la bipolaritat que va empènyer als dos grans grups —els valons i els flamencs— a realitzar peticions de més autogovern a través d'un interès particular amb contrast de la federació. Aquestes tensions i reivindicacions d'autogovern es varen projectar, ineludiblement, en l'àmbit competencial per tal de reclamar solucions diferents a problemes semblants, que permetessin adaptar-se a la realitat de cada entitat. D'alguna manera, l'estudi d'aquest model mostra que històricament s'han reivindicat diferents interessos particulars que sovint negligeixen o deixen de banda els interessos generals del conjunt. En aquest sentit, l'autor Peeters a la seva obra *Reflections on the Belgian federal State*⁶³ assenyalava que les federacions que tenen la característica de bipolaritat són més vulnerables que d'altres degut a que no hi ha prou possibilitats de “*coalicions per reduir les possibles tensions*”. Seguint amb Ronald Watts, aquest concreta la resposta de Peeters assenyalant que el problema dins de les federacions de dues unitats en general ha estat la insistència en la paritat entre tots els grups en tots els assumptes; i que aquest fet ha provocat estancaments i bloquejos constants perquè no existeixen oportunitats per desviar aliances i coalicions entre les unions ja constituents i que per tant no és possible resoldre els problemes i comporta el sentiment de frustració constant.

La paritat entre els diferents grups (independent del seu volum) provoca que els grups petits obstaculitzen altres grups i sovint tenen àmplies capacitats d'influència en l'escenari polític i parlamentari. Doctrinalment, s'ha advertit que poden arribar a ostentar fins i tot massa influència.

⁶³ Peeters, Patrick (2007). *Multinational federations: reflections on the Belgian federal state* (31-49). Burges, Michael i Pinder, John (ed.) *Multinational Federations*. New York: Routledge. ISBN: 9780415414906.

Per una altra part el mateix Peeters⁶⁴ creu que el fet de que existeixin dos grans grups fa difícil l'obtenció d'una relació estable entre el poder de l'autoritat central (Federació) i el de l'autonomia de les entitats components (Comunitats i Regions). Aquest tret característic de bipolaritat influeix en els modes de governança de la Federació i inclús de les entitats federades.

L'element de la bipolaritat en un federalisme comporta que a la menor tensió produïda entre un estat federat i la federació es reflecteix sempre com un conflicte entre els dos nivells de poder. Aquesta tensió es pot originar fàcilment —per exemple per la resolució de la Cort Constitucional en matèria de competències lingüístiques o bé per un projecte d'una regió que sobrepassi els límits i afecti a una—.

Un aspecte on es pot apreciar més clarament aquesta bipolaritat és dins del Govern de la Federació on la presa de decisions es troba sobre una base paritària on es troben representats tots els grups d'una manera igualitària. Això recolzat amb tot una xarxa normativa en constant evolució per l'assoliment de la paritat, s'aconsegueix una perfecta representació de tots els actors que intervenen dins la trama.

Aquest caràcter bipolar el que vol aconseguir és un equilibri entre les institucions de tots els nivells. Sobretot en l'inici de la federalització, on aquestes institucions sorgeixen de la creació *ex novo* del poder central.

Tornant a García Morales, aquesta fa una reflexió sobre l'entramat belga, ja que aquest s'ha construït a base de dissociació i confrontació, és per aquesta raó l'existència d'una obsessió per part dels belgues de resoldre qualsevol conflicte que pogués trencar la fràgil estabilitat belga. No obstant, en aquest procés de dissociació i confrontació també ha existit la voluntat de col·laboració que ha fet més mal·leable la situació.

⁶⁴ Peeters, Patrick (1999). Federalismo: una perspectiva comparada. Bélgica se transforma de Estado unitario en Estado Federal. *Asimetría Federal y Estado Plurinacional: El debate sobre la acomodación de la diversidad en Canadá, Bélgica y España*, 233-250.

No obstant, no ens hem d'oblidar de la importància de la multiculturalitat, ja que aquesta característica és clau per explicar les relacions del neerlandès, el francès i l'alemany —en menor mesura— amb les institucions federals belgues, el que és clarament clau per l'objectiu d'aquest Treball de Final de Grau.

Els estudiosos en l'àmbit actualment encara s'han posat d'acord en realitzar una definició exacta de que seria la multiculturalitat *liberal*, però segons Kymlicka⁶⁵ “*consisteix en que els Estats no només han de garantir el conjunt habitual de drets civils, polítics i socials que es troben protegits constitucionalment en totes les democràcies liberals, sinó que també cal adoptar diversos drets o polítiques concretes en relació als diferents grups que intenten atorgar reconeixements i acomodament a les identitats i aspiracions específiques dels grups etnoculturals.*”

Per tant, el que busca la multiculturalitat és anar més enllà dels drets constitucionals considerats fonamentals, ja que en aquest àmbit podríem dir que se'n estan creant nous drets fonamentals —però en matèria cultural— dels quals l'Estat se'n ha de preocupar que es respectin i es fomentin.

A partir de les dades extretes de Pons i Parera⁶⁶, veiem que la realitat lingüística de Bèlgica és que existeixen tres llengües reconegudes al nivell federal no obstant, sense declaració explícita de ser llengües oficials però sota l'emparament que es tracten de <<Llengües de la Constitució>>. És per aquesta raó que a Bèlgica no existeix una llengua per sobre de l'altre.

La Constitució blindava les llengües de tal manera que el propi estat federal monolingüe no pot elaborar lleis que promocionin el bilingüisme o que l'estat bilingüe promocioni únicament una sola llengua. Aquesta idea la trobem ratificada també pel Tribunal Constitucional⁶⁷

⁶⁵ Klimlicka, Will (2007). Las formas del multiculturalismo liberal (75-100) *Las odiseas multiculturales: Las nuevas políticas internacionales de la diversidad*. Barcelona: Paidós. ISBN:9788449322860.

⁶⁶ Pons i Pareta, Eva (2015). *L'oficialitat lingüística: Declaracions constitucionals i implicacions jurídiques i pràctiques*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. ISBN: 9788439392675.

⁶⁷ Sentència del Tribunal Constitucional belga. *Kraainem*. Núm. 138860 de 17 d'agost de 1973.

Un dels elements que fa possible la realitat sociolingüística és el principi de territorialitat que atorga als estats federats el poder de desenvolupar les seves competències dins del seu territori. Les Comunitats lingüístiques belgues tenen competència en llengua.

Per entendre la realitat sociolingüística també hem de fer esmena de la “frontera lingüística”, aquesta es tracta d’una frontera fictícia que divideix a Bèlgica en dues meitats, deixant al mig una aïllada capital amb una mateixa autonomia. Es tracta d’una delimitació complexa que la pròpia delimitació provoca que molts municipis fronterers i de les perifèries es trobin en una situació diferent a la resta de municipis belgues, ja que els municipis de la frontera lingüística es troben dins de la regió lingüística francesa i a la vegada de la neerlandesa i ofereixen facilitats als parlants de l’altre llengua.

En un Estat on la multiculturalitat es troba fonamentada dins de la clivella lingüística sembla impossible no tractar-la, degut a que es torna l’eix fonamental de l’estructura de tot l’Estat.

Tot i que l’obra del 2004 *Com votem i per què?*⁶⁸ de l’Agustí Bosch tingui per objectiu mostrar-nos el significat del comportament electoral, i aquest aspecte no es troba tractat en aquest TFG, el plantejament de comportament de les societats a través de les clivelles resulta molt útil per explicar la situació de divisió belga.

Tal i com Bosch introdueix, “una clivella és una divisió de la societat en dos bàndols oposats que està determinada per la posició dels individus en l’estructura social i que, com que és profundament sentida pels individus, acaba configurant els alineaments entre els bàndols de la societat”.

La característica de les clivelles és que el seu posicionament no és voluntari, sinó que es troba adherit al ciutadà en relació a la seva religió, la seva classe social, el seu origen, etc. Nosaltres ens centrarem en una classe de clivella que es troba dins de la d’origen: la clivella d’origen nacional que desenvolupa a la clivella lingüística, pròpia de les societats europees molt heterogènies, com Bèlgica o Espanya.

⁶⁸ Bosch, Agustí (2004). *Com votem i per què?*. Barcelona: Editorial UOC. ISBN: 8497881087.

Com ja hem vist, existeixen dues grans comunitats molt diferents però alhora molt semblants. Perquè no trobem que existeixin diferències en relació a la religió —ja que els dos grups comparteixen la mateixa—, que existeixi la possibilitat de que les en una comunitat tingués una classe social més alta que l'altre —ambdós comunitats tenen les mateixes classes socials—, o bé que en una d'aquestes comunitats prevalgués una ètnia diferent —genèticament un való i un flamenc són iguals—, sinó que les diferències neixen a partir de la seva procedència. Un belga segons el seu lloc de naixement (part neerlandesa o part francesa) es trobarà posicionat en una part de la clivella o una altra.

En relació a la seva procedència es troba fortament lligada la seva llengua habitual. Per tant, la llengua és un indicador —gairebé l'únic— de posicionament de clivelles; sense comptar amb el fet de que un ciutadà belga ell mateix s'identifica com a való o flamenc o fins i tot germanòfon.

En relació a l'ajustament institucional cap a realitat lingüística i la clivella també lingüística dins de la multiculturalitat veiem que justament per aquesta raó que la multiculturalitat en sí es tracta d'una característica de la Federació belga i no de l'anterior Bèlgica, ja que aquesta no respectava les diferents necessitats que els grups lingüístics tenien.

El mateix Kymlicka proposa una sèrie de categories que deriven de la multiculturalitat en funció de com és la nació o les nacions que intenta protegir l'Estat. Aquí ubicaríem a Bèlgica en nacionalismes subestatsals o minoritaris. Ja que es tracten de casos en que un o varis grups es veuen a si mateixos com una nació dins d'un Estat més ampli i que és aquesta o aquestes nacions les que es mobilitzen pel reconeixement del seu estatus (tal i com va passar a Bèlgica durant gran part de la seva història, i sobretot a mitjans del segle passat).

Una de les manifestacions per excel·lència d'aquesta multiculturalitat projectada a l'Estat federal belga la trobem al règim que ordena els usos lingüístics. La presència de les diferents llengües es garanteix en la composició

de les institucions federals i el marc normatiu garanteix especialment el dret dels ciutadans d'emprar-les amb plena validesa i eficàcia jurídica en la seva relació amb aquestes institucions. A més, trobem que comunitats i regions tenen atribuïdes àmplies competències en matèries especialment sensibles com l'educació, la qual cosa posa de manifest la voluntat per garantir la diversitat, des del respecte a la unitat. Als epígrafs que segueixen en donarem compte.

1.3. Breu apunt a l'organització político-territorial de l'Estat belga: la descentralització en Comunitats i Regions

Segons dades facilitades per la Direction Générale Statistique de Bèlgica l'any 2014⁶⁹ aquest Estat tenia una població aproximada de poc més d'onze milions (11.150.516 de belgues per ser exactes) d'habitants en una superfície de 30.528 km²: un 57'5% dels belgues viuen en la Regió de parla neerlandesa al nord del país, un 32'1% a la Regió de parla francesa al sud del país, un 10'4% viuen a la Regió de Brussel·les-capital al centre del país, a la frontera entre la Regió neerlandesa i francesa i finalment el restant 0'7% de la població viu a la petita Regió de parla alemanya situada a l'est de la Regió de parla francesa⁷⁰.

Per tant, Bèlgica traça les seves línies a través de complexes diferències lingüístiques que són representades en les seves institucions: les Comunitats i les Regions.

En el primer article de la Constitució belga, es descriu que Bèlgica és un Estat federat compost per Comunitats i Regions. En el segon article ja entra més en detall i estableix que les Comunitats són tres: la Comunitat Francesa, la Comunitat Flamenca i la Comunitat germanòfona. Per finalitzar el contingut de l'article 1, en l'article 3 s'estipula —del mateix mode que en l'article 2— que les Regions també són tres: la Regió Flamenca, la Regió Valona i la Regió Brussel·les-Capital⁷¹.

Com ja hem vist en l'apartat històric, el procés de creació d'aquests ens federals ha estat gradual, apareixent al llarg dels anys les figures de les Comunitats i posteriorment les Regions.

Tot i existir una doble descentralització, les dues classes d'ens federals tenen la mateixa distribució territorial i és per aquest motiu que per exemple la Regió i la Comunitat Flamenca en les seves institucions regionals i les comunitàries

⁶⁹ Direction Générale Statistique (2014). Chiffres clés : Aperçu statistique de la Belgique.

⁷⁰ Ibid., p. 6

⁷¹ Irurita Díez de Olzurrun, Ignacio (2003). La compleja realidad lingüística belga y la organización del Estado. *Revista Jurídica de Navarra*, 35, 173-193.

són les mateixes. És a dir, el traçat és exactament el mateix, l'únic —i important— canvi que es percep és a través dels àmbits que s'hi gestionen.

En relació a les Comunitats, en l'inici de federalització de l'Estat als anys vuitanta es va qualificar com a Comunitats Culturals per les reivindicacions lingüístiques sorgides pels flamencs per tal d'establir un seguit de competències relacionades amb matèria lingüística i cultural. A diferència de les Regions, que són anomenades Regions Econòmiques justament per l'altre gran grup belga: els valons que reivindicaven una major autonomia econòmica.

Actualment tot i que es segueixen utilitzant les referències “cultural” i “econòmica” per aquests ens federals ja no apareixen recollits amb aquesta terminologia a la carta magna belga.

Aquesta divisió composta de les anomenades Comunitats Culturals i les Regions Econòmiques comporta una superposició territorial en la delimitació de l'Estat federat i alhora comporta un solapament en aspectes organitzacionals i institucionals⁷².

Segons Swenden⁷³ per una banda existeixen dos grans actors en l'organització territorial: la Comunitat francesa i la Comunitat flamenca —també esmenta a la Comunitat germanòfona, però la seva reduïda dimensió el deixa en un segon pla—. Per una altra banda també existeixen dins la perspectiva de les Regions —la Regió francòfona i la Regió neerlandesa— Aquests actors representants dualment formen part d'una fractura estructural que manté clarament separada Bèlgica.

La principal distinció que es dóna entre Comunitats i Regions rau precisament en el catàleg de competències que assumeixen, en els termes que s'estudiaran més endavant. La diferència entre les Comunitats i les Regions a part de la distribució territorial és el tipus de competències que aquests posseeixen, degut a que la seva creació va ésser per satisfer les exigències dels dos grans grups de l'Estat. A part d'aquesta divisió a nivell estatal, també trobem que Bèlgica es

⁷² El capítol IV de la Constitució belga va referit a les Comunitats i les Regions. No obstant, molt abans en els articles 2, 3 i 4 ja es defineix la divisió territorial a través de les Comunitats i Regions nomenant cadascun dels ens federals.

⁷³Ibíd., p. 14.

divideix en municipis i províncies i que aquestes gaudeixen d'un cert nivell d'autonomia per gestionar-se.

No obstant, existeixen també uns grups d'ens que també divideixen Bèlgica i que no són considerats ens federats. Aquestes són les anomenades Regions lingüístiques, que apareixen recollides en l'article 4 de la Constitució belga. Són quatre a diferència de les Regions: la regió de llengua francesa, la regió de llengua neerlandesa, la regió de parla alemanya i la regió bilingüe de Brussel·les-Capital. Aquestes existeixen per delimitar els poders territorials que posseeixen les Comunitats.

El contingut del Capítol IV de la Constitució belga fa referència a les Comunitats i les Regions, establint que cada Comunitat tindrà un Parlament i a la vegada, cada Regió també tindrà un Parlament. Amb l'excepció de la Comunitat flamenca i la Regió de Flandes, que comparteixen un mateix Parlament —i també un mateix Govern—.

Capítol 2: La projecció de la clivella lingüística a les institucions polítiques de l'Estat

La gestió del plurilingüisme admet diferents estratègies, diferents opcions de política lingüística. En el cas belga, es va optar per garantir un règim de federalisme lingüístic, és a dir, l'estructura política de l'Estat es projecta de manera decisiva en el seu règim lingüístic. De fet, la gestió de la seva riquesa plurilingüe ha evolucionat històricament, transcorrent paral·lela a la pròpia transformació de l'Estat unitari nascut l'any 1830. En bona part s'explica pel fet que, com ja hem posat de manifest a l'anterior epígraf, el conflicte comunitari entre valons i flamencs va exterioritzar-se, en els seus inicis, com un conflicte lingüístic, a més de polític i religiós. El reconeixement de l'estatut d'oficialitat del neerlandès avançarà progressivament a mesura que el moviment flamenc va reivindicant la seva presència en àmbits públics especialment sensibles com la justícia, l'administració o l'ensenyament. Bona part d'aquestes reivindicacions seran ateses a finals del segle XIX i principis del segle XX, mercès a successives reformes legislatives que pretenen donar satisfacció a les demandes del moviment flamenc a favor de la seva llengua pròpia. Així per exemple, diverses lleis promulgades a finals del segle XIX garantiran la presència del neerlandès a la part flamenca davant els tribunals penals (1873), en les administracions (1878) o en l'ensenyament secundari (1883); en la publicació oficial de les lleis i reglaments (1898). Ja entrat el segle XIX, l'extensió de l'ús oficial del neerlandès es garantirà en altres àmbits especialment sensibles com el dels processos judicials (1935), a l'exèrcit (1928) i administracions (1921 i 1932)⁷⁴.

És més, als efectes que aquí interessen, convé recordar que serà la promulgació d'una sèrie de lleis lingüístiques a la dècada dels anys 60 del segle passat (principalment la Llei de 8 de novembre de 1962, que fixa la frontera política i la Llei de 2 d'agost de 1963 sobre l'ús de les llengües en matèria administrativa, reformada i coordinada posteriorment per la Llei de 18

⁷⁴ Vernet, Jaume (2003). *Dret lingüístic* (p. 59), Valls: Editorial

de juliol de 1966) les que desencadenaran la crisi de l'estat nació unitari i prepararan la futura descentralització política del país quan divideixen el territori en quatre regions lingüístiques: la regió de llengua francesa, la de llengua neerlandesa, la de llengua alemanya i la regió bilingüe de Brussel·les capital.

Encara avui, el principi estructurador bàsic del règim lingüístic belga és el principi de territorialitat: una única llengua (la de la regió o les dues a la regió de Brussel·les) per als actes de l'administració, els tribunals i l'ensenyament a tots els nivells. Als municipis limítrofs de la frontera lingüística, se'ls garanteix un règim de "facilitats lingüístiques" que recull un amplíssim catàleg de drets lingüístics en la seva relació amb l'administració⁷⁵⁷⁶.

Ja hem esmentat a l'inici d'aquest treball que la realitat sociolingüística belga ve definida per la presència de dos grans grups bastant territorialitats: flamencs al nord (de parla neerlandesa) i valons al sud (de parla francesa). Ambdós idiomes gaudeixen d'estatut d'oficialitat en els respectius territoris i comparteixen l'estatus de llengua oficial a Brussel·les-Capital. A més, el mapa sociolingüístic es bastant més complex per la presència d'una minoria germanòfona als municipis de l'est del país, on l'alemany hi té també estatut de llengua oficial. Els municipis situats a la frontera lingüística que divideix l'Estat compten amb facilitats lingüístiques, tenen reconegudes certes prerrogatives.

Segons el Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana (DEC) una llengua oficial és una '*Llengua exigida per un Estat en òrgans de l'Administració, l'escola i altres nivells oficials d'aquest Estat*', on es destaca la dimensió interna o organitzativa". Dit altrament, una llengua és oficial quan acostuma a ser reconeguda pels poders públics com a mitjà normal de comunicació entre ells i els ciutadans, amb plena validesa i eficàcia jurídica i sigui quin sigui el seu pes com a fenomen social. Amb tot, convé tenir que present, que, com adverteix

⁷⁵ Senelle, Robert (1996). L'emploi des langues en Belgique, Revista Vasca de Administració Pública (núm. 44-II, p.23),

⁷⁶ *Ibíd.*, p. 38.

Eva Pons⁷⁷ a la seva obra *L'oficialitat lingüística: declaracions constitucionals i implicacions jurídiques i pràctiques*, el concepte de l'oficialitat lingüística és un concepte de perfils variables. En paraules de l'autora, d'entrada "l'oficialitat no pot considerar-se un concepte jurídic consolidat, atès que ni en la llengua general, ni en els documents internacionals, ni en el llenguatge jurídic d'especialitat en diverses llengües hi ha una definició compartida del que és una llengua oficial". La decisió de quina llengua és oficial comet als poders públics i acostumen a contemplar-la a la dicció dels textos constitucionals.

Com ja sabem a aquestes altures, a Bèlgica conviuen tres llengües oficials: el francès, el neerlandès —i amb molt menor mesura— l'alemany. Una característica del sistema belga és la coexistència d'aquestes llengües davant de les institucions polítiques on sempre preval el principi de paritat. que compten alhora amb una oficialitat territorialitzada (presència d'una única llengua oficial en les regions unilingües francòfona, neerlandòfona i germanòfona). En el cas de Brussel·les, compta amb un estatus jurídics particular, basat en el bilingüisme (doble oficialitat del francès i el neerlandès) i, com ja s'ha apuntat, els municipis de la frontera o perifèrics compten amb estatuts lingüístics particulars, dits "facilitats lingüístiques". Aquest règim lingüístic ve garantit a un ampli ventall de disposicions normatives⁷⁸.

Una característica del sistema belga és la coexistència d'aquestes llengües davant de les institucions polítiques federals on sempre preval el principi de paritat. De fet, pel que fa a les institucions centrals de l'Estat belga, convé recordar que la reforma constitucional promulgada l'any 1970 va consagrar el dualisme, mitjançant la creació de grups lingüístics al Parlament (que apleguen els parlamentaris escollits dels partits valons o flamencs, escindits dels anys seixanta) i la paritat lingüística en la designació dels membres del Goern i de la Cort Constitucional (anterior Tribunal d'Arbitratge). Aquest perfil lingüístic en la

⁷⁷ *Ibíd.*, p. 34.

⁷⁸ Destaquen especialment la Llei sobre l'ús de llengües en matèria administrativa de 18 de juliol de 1966; Llei especial sobre Brussel·les ; Llei sobre l'ús de les llengües en matèria judicial de 15 de juny de 1935; Llei sobre el règim lingüístic en l'ensenyament de 30 de juliol de 1963; Llei especial de 12 de gener de 1989, relativa a les institucions brussel·leses. Per una ampliació, vegeu L'Idem.

composició de les institucions federals permet que els diferents grups lingüístics articulin fórmules de consens a l'hora de legislar sobre qüestions sensibles.

A continuació en aquest segon bloc del treball tractaré l'ús de les llengües de Bèlgica dins de les institucions federals veient la importància que té la clivella lingüística a Bèlgica. Per fer-ho realitzaré una introducció dels poders de la Federació —i una breu menció a les Comunitats i les Regions— per veure els seus funcionaments i composicions i de quin mode queda reflectida la paritat lingüística.

La Constitució belga, en l'actual dicció, contempla diverses referències explícites a la llengua al llarg del seu articulat. Les trobem als 4, 30, 43, 68, 99 i 189⁷⁹. Ja d'entrada, hom adverteix l'interès del constituent per a reconèixer la realitat plurilingüe de l'Estat.

El Títol III de la Constitució belga de 1994 parla dels poders de l'Estat. Es tracta d'un títol molt important i extens que s'inicia a partir de l'article 33 i finalitza en el 166. En aquest títol es parla de tots els nivells de poder que existeixen en la federació belga, començant per la divisió de poders de la Federació i fent una introducció del poder legislatiu primerament per part de la Federació amb les seves cambres federals i finalment acaba parlant de tots els poders legislatius dels ens federals entrant en matèria de les competències assignades.

Seguidament es parla del poder executiu seguint la mateixa estructura tal i com s'ha fet amb el poder legislatiu: una primera part per parlar del govern de l'Estat amb les seves figures i seguidament entrant a fons en els poders executius de les comunitats i les regions.

⁷⁹ Aquests articles esmentats fan referència al poder lingüístic inclòs en la Constitució, és a dir, l'obligació de l'element lingüístic. L'article 4 disposa de la composició de les 4 Regions Lingüístiques, mentre que l'article 30 mostra la voluntat d'elecció de la llengua parlada dels ens federals. En l'article 43 i 99 s'estableix la composició paritària lingüísticament que ha d'existir en la Cambra de Representants i en el Senat i el Consell de Ministre Federal. Mentre que l'article 68 va en referència a les llistes electorals. Per finalment acabar en les disposicions generals amb l'article 189 que s'estableix en els idiomes de redacció de la mateixa Constitució: francès, neerlandès i alemany.

En relació a l'últim dels tres grans poders de l'Estat, el Títol III de la Constitució fa referència al poder judicial —títol que especialment en els darrers anys ha estat en el punt de mira de moltes reformes— però a diferència dels anteriors poders, aquest únicament es troba a nivell federal, ja que es tracta d'un poder que només es troba a la Federació.

Per últim i per finalitzar, en els últims articles del Títol III es parla dels poders que tenen les institucions provincials i municipals.

El sistema federal belga està caracteritzat per una estricta divisió de competències entre els diferents nivells federals. Les competències sempre es troben en únic nivell federal gràcies al principi d'exclusivitat⁸⁰. D'aquest principi es desprenen les competències exclusives, son aquelles en la que la Federació o els Estats Federats exerceixen totes les funcions (legislativa, reglamentària i executiva) sobre unes matèries exclouent qualsevol intervenció externa⁸¹. Segons Delpérée⁸², aquestes són aquelles en que únicament les pot tenir un mateix tipus d'ens; aquestes competències es refereixen a les atribuïdes a les Comunitats i les Regions.

Per poder entendre com s'estructura l'actual poder federal belga ens hem d'imaginar una estructura de tres capes: La capa superior es troba dividida en tres parts iguals pel Govern Federal, per les Comunitats i per les Regions. La raó de perquè el Govern Federal i els diferents tipus d'Estats Federats es troben en el mateix nivell és perquè tots tenen el mateix nivell de poder sobre les seves competències, l'únic que els diferencia és la matèria d'aquestes competències i el territori on tenen potestat. En la capa del mig trobem les províncies i en la inferior els municipis⁸³.

⁸⁰ Vlaams Parlement (2015). *The European role of Flemish Parliament*.

⁸¹ Barceló i Serramalera, Mercè (2009). Las competencias de las comunidades autónomas (528). En Aparicio Pérez, Miguel A. i Barceló i Serramalera (ed.) *Manual de Derecho Constitucional*. Barcelona: Atelier, libros jurídicos.

⁸² *Ibid.*, p. 24.

⁸³ Belgium.be : informations et services officiels (2016). *Structure de l'État fédéral et des niveaux de pouvoir*. Recuperat de http://www.belgium.be/fr/la_belgique/pouvoirs_publics/la_belgique_federale/structure

Segons Delpérée, com hem esmentat ja breument al principi d'aquest apartat, els tres poders legislatiu, executiu i judicial es troben separats. Per poder desenvolupar aquests tres poders va ser necessària la creació d'institucions, aquestes són⁸⁴⁸⁵:

2.1. Poder judicial⁸⁶

A títol de presentació, convé recordar que l'ús de les llengües en l'àmbit judicial, a Bèlgica es regula en una llei aprovada a principis del segle XX, la llei de 15 de juny de 1935, que continua plenament vigent mercès a successives reformes de què ha estat objecte al llarg d'aquestes dècades. Als efectes que aquí interessin, convé tenir present que la Constitució defineix les bases reguladores de l'organització judicial, encara que encomana al legislador federal el desplegament del seu contingut i abast. I això perquè, a Bèlgica, Comunitats i Regions no tenen competències per a dotar-se d'òrgans jurisdiccionals perquè la justícia és una competència exclusiva de la federació⁸⁷, sens perjudici de les incipients transferències competències d'incidència indirecta en la matèria que s'han aprovat en el marc de la darrera gran reforma de l'Estat, la sisena, impulsada el propassat 2014⁸⁸. Argullol i Murgades fent referència a la característica —treballada en l'apartat 1.2. del treball— de dissociació, aquest tret fa singular el poder judicial, ja que des dels inicis democràtics previs a la federació es conserva un sol únic aparell jurisdiccional —i no varis, com veurem amb els poders legislatiu i executiu—.

Respectant la clàssica divisió tripartita de poders, trobem que l'actual Constitució belga estipula un poder judicial independent, que ocupa una posició de mateix rang que la que gaudeixen els poders executiu i legislatiu.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 22.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 24.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Rasson-Roland, Anne (1994). Les autorités de justice p. 186.. a Francis DELPERÉE (dir) *La Belgique fédérale*, Bruylant, Bruxelles

⁸⁸ Per exemple, les transferències competencials en matèria de *Maisons de justice*

El poder judicial ha estat modificat en una de les últimes grans reformes. Des de l'abril del 2014 l'Estat ha passat de 27 districtes judicials a únicament 12. A més d'aquests dotze districtes judicials també hi ha 187 cantons judicials, cadascun amb una Cort diferent.

Segons Pons i Parera⁸⁹ en l'àmbit de la justícia, el principi bàsic que es regeix és el de l'unilingüisme dels tribunals a Flandes (neerlandès), Valònia (francès) i en la Regió de llengua alemanya (alemany) i cal tenir en compte que a la Regió bilingüe de Brussel·les-Capital regeix un sistema particular de bilingüisme entre el francès i el neerlandès però s'aplica l'unilingüisme en les actuacions judicials.

Com apuntàvem anteriorment, la llei que regula els usos lingüístics a la justícia belga va ser promulgada l'any Una llei de vital importància en matèria de justícia i especialment en relació a les llengües és la Llei de 1935⁹⁰. Aquesta llei regula tots els procediments habituals en els tribunals belgues a través de deu capítols, essent cadascun d'ells un dels àmbits on es pretén regular l'ús de les llengües que es consideren oficials a Bèlgica.

En l'obra de Parera es deixa clara la importància de la paritat lingüística, fins al punt que dins de les institucions judicials —igual que en les del poder executiu i legislatiu— és necessària l'assoliment d'unes quotes lingüístiques que representen un 50% a favor dels flamencs mentre que el 50% restant es refereix als francòfons. En aquest sentit trobem que dins del Tribunal Constitucional, el Tribunal de Cassació i el Consell General de Justícia s'organitzen en grups lingüístics i que cada membre del tribunal utilitza la seva llengua d'origen, amb excepció del Tribunal Constitucional amb l'alemany; que en el pròxim subapartat veurem.

Aquesta llei —tot i que ha patit reformes amb el pas dels anys— segueix essent principal a l'hora de com s'articulen els processos judicials, ja que en ella no només es regulen les normes d'ús, sinó que també es regulen els principis que s'han de regir. Els principis de la llei són:

⁸⁹ *Ibíd.*, p. 34.

⁹⁰ Loi du 1935 concernant l'emploi des langues en matière judiciaire.

- I) L'unilingüisme en documents judicials i el procediment (una sola llengua d'ús).
- II) El principi de territorialitat per al procediment a la regió holandesa i de parla francesa.
- III) El principi de personalitat per al procediment de Brussel·les i comunitats perifèriques.
- IV) La llibertat d'ús de la llengua per als ciutadans.
- V) El caràcter obligatori de la legislació lingüística.

Per entendre aquesta llei hem de saber que s'aplica rigorosament en l'idioma dins del marc jurídic a través de la lògica de les Regions lingüístiques. A partir d'aquí la llei exposa diferents situacions per preveure com s'han de desenvolupar. Per exemple, qui determina la llengua del procediment és la Cort, ja que és qui posseeix la competència territorial. Per una altra banda, les parts poden acordar junts per enviar el cas davant un tribunal d'un altre àrea del llenguatge.

Un altre tret a recalcar són els casos penals, on en aquests l'acusat i els testimonis sempre poden utilitzar la llengua que es seleccioni.

Com acostuma a passar amb aquesta Regió, l'unilingüisme ja no apareix a Brussel·les, on les comandes es poden realitzar en una de les dues llengües.

També en els municipis perifèrics, i en relació amb els jutjats de guàrdia de Halle i Vilvoorde, pot demanar abans del judici per enviar el cas davant un jutge francès a Brussel·les. Els municipis de la frontera lingüística Voeren i Komen-Warneton a la regió de parla alemanya, també hi ha la possibilitat de canviar l'idioma sempre i quan el jutge estigui d'acord amb això⁹¹.

⁹¹ De Vlaamse Rand (2016). *Législation linguistique*. Recuperat de <http://www.docu.vlaamserand.be/ned/webpage.asp?Webpageld=538>

2.1.1. La projecció de la clivella lingüística al Tribunal Constitucional belga

El capítol V de la Constitució fa referència a la *Cour Constitutionnelle* (Cort Constitucional) i a solució de conflictes, la llei suprema belga inclou la denominada *Cour Constitutionnelle*⁹² —l'antiga Cort d'Arbitratge— amb el paper essencial de vetllar pel repartiment de competències entre la Federació, les Comunitats i les Regions a través de sentències i la resolució dels conflictes entre les lleis federals, comunitàries i regionals. A partir de les reformes de la Constitució en els últims anys aquesta Cort ha adquirit noves funcions, com la de censurar totes aquelles lleis que no respectin els drets fonamentals dels belgues. Aquesta Cort és la única que té potestat per pronunciar-se sobre la constitucionalitat de tot tipus de lleis, incloses les dels estats federats, fins a tal punt que si qualsevol altre Cort es troba amb una possible vulneració d'un dret constitucional ha d'acudir a aquesta.

Els membres de la Cort són 12 jutges nomenats pel Rei a proposta d'una de les dues cambres legislatives amb una majoria de dos terços amb dos grups lingüístics formants. Una característica d'aquests jutges és que van més enllà de marcar les faltes davant la llei i aplicar les mesures pertinents perquè siguin les lleis constitucionals, sinó que també interpreta la Constitució, fet que el converteix en un dels actors del joc polític.

Un element important que també trobem en aquesta Cort és el principi de paritat, més concretament en la doble paritat. El seu reglament és la Llei especial de 1989⁹³ on els seus articles 31 i 33 fa esmena d'aquesta paritat, on s'estableix que dels dotze jutges que componen la *Court Constitutionnelle*, sis d'aquests hauran d'utilitzar el francès i formar part del respectiu grup lingüístic i que els sis jutges restants han de formar part del grup lingüístic neerlandès i

⁹² Cour Constitutionnelle (2016). *Bienvenue*. Recuperat de <http://www.const-court.be/fr/common/home.html>

⁹³ Loi speciale du 6 janvier 1989 sur la Cour Constitutionnelle

fer-ne ús de la seva llengua. I finalment entre els grups lingüístics dels jutges s'haurà d'escollir un president de cada llengua.

No obstant, el reglament no s'oblida de l'alemany, i en el seu article 34.4 estableix que al menys un d'aquests dotze jutges haurà de tenir coneixements suficients d'alemany.

Una característica d'aquest sistema és que els magistrats, jutges i fiscals estan obligats a emprar la llengua del procediment. En casos extraordinaris (i molt poc freqüents) es dona un comportament totalment diferent, possibilitant a la ciutadania en general —les parts personades, als inculpats i als testimonis— l'ús de la llengua oficial que triïn en totes les seves observacions, declaracions i respostes, com també en els interrogatoris com a mesura de donar la oportunitat al ciutadà de comunicar-se amb la llengua en la que millor es pot expressar.

També cal afegir que la *Cout Constitutionnelle* publica les seves sentències en francès i en neerlandès, i només si la demanda s'ha introduït en alemany es publiquen en aquesta llengua.

Per finalitzar aquest apartat del poder judicial, hem de fer esmena a Pons i Parera altra vegada. En la seva última obra afirma que la base lingüística del sistema judicial busca la igualtat total entre el francès i el neerlandès en les seves àrees respectives. I que al mateix temps inclou l'alemany en aquesta igualtat dins dels mínims i els màxims possibles.

2.2. El Poder executiu

La secció II del capítol III del Títol I bis de la Constitució belga es refereix al Govern Federal al que es refereix al poder executiu. Aquesta regulació s'inicia en l'article 96 i finalitza en el 104. Aquest segon poder es troba en mans del Rei dels belgues i del Govern federal. Com hem dit anteriorment, es tracta d'una Monarquia parlamentària i per tant, aquest poder es troba concentrat en mans

del Rei de Bèlgica, actualment és Felip I. És el comandant cap de les Forces Armades i aquest ha de complir funcions com el control de les regles a través de la governació i la legislació, el nomenament del President de la Cambra de Representats, convocar i dissoldre el Parlament.

Tot i aquestes funcions, qui realment té el pes de l'executiu i desenvolupa les activitats han de ser revisades per un ministre, com a representació del Parlament; aquest es tracta del Primer Ministre de Bèlgica.

En la constitució en el seu Capítol III del seu Títol III es fa especial referència en la figura del Rei i en la seva importància en el poder executiu, fins a tal punt d'establir-se que el propi Govern Federal és nombrat pel mateix.

El Govern Federal és aquell que s'encarrega d'executar les lleis del legislatiu; i que a la vegada es troba involucrat en l'exercici del poder legislatiu gràcies al dret d'iniciativa per presentar projectes de llei al Parlament. Tal i com es descriu en l'article 99 de la Constitució, el Consell de Ministres es troba compost amb un màxim de 15 ministres, sempre complint el principi de paritat que exigeix el mateix nombre de ministres francòfons i neerlandesos. A més, a part d'escollir ministres, el Govern Federal té la potestat de designar Secretaris d'Estat⁹⁴.

Del Govern Federal apareix la figura del Primer Ministre; aquest és el cap de govern federal i dirigeix i coordina l'acció de l'Estat. A més, presideix el Consell de Ministres i representa el Govern belga pel món i en les principals institucions governamentals i no governamentals. Actualment el Primer Ministre de Bèlgica és Charles Michael des de finals de 2014 i el seu Govern es troba format per tretze Ministres i 4 Secretaris d'Estat⁹⁵.

Segons l'obra de Parera, dins del Govern federal es subjecten quotes lingüístiques a 50% de francòfons i el restant 50% amb flamencs, on existeix una repartició paritària en dos grups lingüístics.

⁹⁴ Belgium.be : informations et services officiels (2016). *Le Gouvernement fédéral*. Recuperat de http://www.belgium.be/fr/la_belgique/pouvoirs_publics/autorites_federales/gouvernement_federal

⁹⁵ SPF Chancellerie du Premier Ministre (2016). *Gouvernement fédéral belge*. Recuperat de <http://www.gouvernement-federal.be/fr>

2.3. El Poder legislatiu

Com passa amb les altres institucions federals, al Parlament belga la clivella lingüística assumeix un paper especialment rellevant en la seva composició i règim de funcionament intern, per manament constitucional. En efecte, els articles 43 i 68 de la Constitució belga contempnen, entre d'altres previsions, la divisió en grups lingüístics —el francès i el neerlandès— dels membres de les Cambres parlamentàries. Aquests articles estableixen el mode de divisió grupal que s'han de regir les Cambres legislatives i en el cas del Senat quin és el criteri per dividir-los a través de la referència dels apartats de l'article 67—per exemple, estableix que el senadors del grup lingüístic francès són vint-i-set escollits pel Parlament flamenc—. En referència a l'article 68 aquest segueix l'objectiu del final de l'article 43 d'establir l'origen de distribució en els grups lingüístics.

Segons l'obra de *La Belgique fédérale* de Delpérée, el poder legislatiu es troba recollit en l'article 36 de la Constitució i es divideixen tres parts: en el Rei, i en una Assemblea legislativa de caràcter bicameral (Camba de representats i Senat).

Es tracta d'un cas de bicameralisme integral i optatiu. Això comporta que en funció de la matèria tractada les dues cambres tenen pes diferent. En el cas del bicameralisme integral ambdues cambres tenen un mateix pes i és necessari un acord conjunt aprovar la llei. En el cas del bicameralisme optatiu el Senat no té paraula i la Cambra de representants pot aprovar la llei sense necessitat del vistiplau de la Segona Cambra. Per tant estem parlant d'una manifestació per excel·lència del bicameralisme asimètric, perquè una cambra, la Cambra dels Representants, té un major pes polític que l'altra⁹⁶.

Un element important que apareix en les Cambres és el criteri lingüístic, referents a la seva composició i funcionament per tal de que en totes les

⁹⁶ Règlement de la Chambre des représentants i Règlement du Sénat de Belgique

decisions els diferents grups lingüístics tenen el mateix pes. Les cambres federals es troben distribuïdes per grups lingüístics. Les dues cambres són les següents:

La Cambra de Representants belga està composta per 150 membres escollits directament per la població a través de les onze circumscripcions electorals establides després de la modificació de 1970. Les circumscripcions electorals segueixen uns patrons de representació proporcional que determina la llei, com pot ser la fórmula d'Hont.

Un fet important a destacar és una manifestació de la clivella lingüística, ja que a la Cambra de Representants els diputats la organització es basa en un principi dualista i que els membres d'aquesta cambra formin part dels grups lingüístics del francès o del neerlandès; per tant, també es segueix el principi de paritat.

La organització i règim de funcionament intern de la Cambra de Representants ve regulat al reglament de la Cambra⁹⁷. Diversos preceptes del reglament parlamentari contempnen referències explícites a la qüestió lingüística. Aquest és el cas dels articles 4, 10, 11, 93.2, 94.3, 177, 178. Molt succintament, en el que concerneix a l'article 4, fa referència a un acte formal com és el jurament per passar a obtenir la condició de diputat. S'estableix que, com a regla general, cada membre l'ha de realitzar en l'idioma del seu grup lingüístic. Per la seva part, l'article 10 —compost pels apartats a i b— fa referència al mode d'elecció dels grups lingüístics: on els membres elegits pels col·legis electorals dins de la Regió de parla francesa i el districte electoral de Verviers⁹⁸ formen part del grup lingüístic francès, que els membres escollits pels col·legis electorals dins de la Regió de parla neerlandesa formen part del grup lingüístic neerlandès i finalment que de la mateixa manera que els anteriors, són escollits pel col·legi electoral del districte de Brussel·les i formen part del grup lingüístic francès o neerlandès depenent de la llengua que s'utilitza pel jurament.

⁹⁷ Règlement de la Chambre des représentants

⁹⁸ Verviers és una ciutat que es troba a uns trenta quilòmetres de la frontera amb Alemanya i la frontera neerlandesa.

El capítol IV està compost per un únic article —l'onze— i fa referència als grups polítics de la Cambra de Representants. S'estableix que per ser reconegut, un grup polític ha d'incloure, almenys, cinc membres: i que un membre de la cambra només podrà trobar-se dins d'un grup i que els canvis en la composició d'un grup polític s'hauran de posar en coneixement del President de la Cambra sota la signatura del president del grup modificat.

L'article 93 en el seu segon apartat fa referència al procés de discussió de la votació de les esmenes per establir que aquest pot esser monolingüe, no obstant si s'aproves el que s'estava discutint, finalment s'hauria de traduir per la resta de membres de la Cambra.

L'article 94 en el seu tercer i últim apartat s'estableix que si en segona lectura, la Cambra adopta esmenes, que poden decidir si són objecte d'una tercera lectura i que la votació sobre la totalitat del projecte o proposta s'ajorni a una sessió posterior. Quan es pronuncia aquest retard, modificat els articles estan impresos en els dos idiomes.

En l'article 177 del reglament descriu de que tracta l'informe complet escrit amb les intervencions tan literals com és possible ja que aquest és el registre de les reunions que succeeixen en la cambra alta. El Registre es realitza sota la supervisió del registrador i és publicat en forma impresa i en Internet. També els altaveus s'esmenten pel seu nom i només l'informe complet és la reproducció oficial dels debats.

Finalment en el següent article 178 es troba el que és l'acta resumida; aquest és un resum elaborat durant la reunió i traduït al francès o neerlandès, del registre de les reunions esmentades en l'article 177. L'acta resumida és un disc amb les intervencions (en l'idioma de l'orador), els actes i decisions i només es pot citar si s'especifica.. Els altaveus s'esmenten pel seu nom i també s'adjunta a l'Informe difusió integrant.

Segons Pons i Parera en relació a la publicació de les lleis, aquestes apareixen publicades en francès i en neerlandès a través d'una doble columna en el diari oficial⁹⁹.

En el cas de la llengua alemanya no es troba garantida ni constitucionalment ni legalment la seva presència en la publicació de les lleis. Únicament es publiquen en alemany aquelles disposicions que afecten de forma particular la regió germanòfona en alemany (malgrat que el Tribunal Constitucional va determinar l'any 1994 que les lleis i reglaments s'havien de traduir a l'alemany dins un termini de temps raonable).

En el que concerneix al Senat belga¹⁰⁰ o Cambra baixa, la integren seixanta membres que s'integren en quatre categories diferents: els senadors escollits de manera directa, els senadors comunitaris, els senadors cooptats i els senadors de dret. El règim de designació dels membres del Senat segueix diferents procediments. Més concretament, 10 d'aquests es troben designats pel Parlament de la Comunitat francesa, 8 membres pel Parlament való, 29 membres pel Parlament flamenc, dos membres del grup lingüístic francès del Parlament de la Regió de Brussel·les-Capital, un membre escollit pel Parlament alemany i 10 senadors són cooptats sobre la base dels resultats electorals.

La Constitució belga esmenta com ha de ser la distribució del Senat en el seu article 43. Però a aquesta cal afegir-hi el seu propi reglament¹⁰¹ on es desenvolupen encara més la representativitat igualitària de tots els grups lingüístics. Als efectes que interessen en aquest Treball Final de Grau, són especialment rellevants les previsions dels articles 36 —on s'exposa com haurien de funcionar els debats dins la Cambra segons l'orador: havent un únic discurs extens en l'idioma del mateix i un resum en l'altre llengua— i 54 —on es deixa clar que si un grup parlamentari aconsegueix que tres quartes parts del seu grup signin una moció, són capaços de tirar enrere una llei per a possibles

⁹⁹ El diari oficial a Bèlgica s'anomena *Moniteur Belge*.

¹⁰⁰ Belgium.be : informations et services officiels (2016). *Le Parlement fédéral*. Recuperat de http://www.belgium.be/fr/la_belgique/pouvoirs_publics/autorites_federales/parlement_federal

¹⁰¹ Règlement du Sénat de Belgique

modificacions —a menys que sigui en relació als pressupostos o sigui una llei que requereixi majories especials—.

Per últim també cal afegir que el Senat té unes responsabilitats de Cambra Alta i el principi dualista pel qual existeixen dos tipus d'ordres jurídics totalment independents¹⁰² també es troba present en aquesta cambra “baixa”. Ens referim a aquest terme perquè el Senat no participa en totes les ocasions en la confecció de la llei federal i quan té l'oportunitat ho fa a títol secundari i finalment es presenta com una cambra de reflexió.

¹⁰² Moresco, José Juan i Vilajosana, Josep Maria (2004). *Introducción a la Teoría del Derecho*. Madrid: Marcial Pons. ISBN: 8497681622.

Epíleg: Interès des de la perspectiva comparada amb relació al cas espanyol

Als capítols precedents hem estudiat, molt succintament, com la clivella lingüística es projecta a nivell de les institucions federals belgues. Aquesta projecció es desplega en un doble sentit: en la pròpia composició de les institucions i òrgans i, per extensió, en el seu règim de funcionament intern així com, indefugiblement, en el catàleg de drets i deures lingüístics vinculats a aquest reconeixement. Aquest reconeixement i acomodament del seu plurilingüisme i la seva projecció a les instàncies federals troba empara constitucional i respon a la voluntat d'integrar diferents sensibilitats i sentiments de pertinença a comunitats polítiques distintes. Des d'aquesta perspectiva, i malgrat les evidents tensions que planteja el sistema federal d'aquest Estat, la gestió del seu plurilingüisme a nivell de les instàncies federals belgues s'erigeix com un model de dret comparat especialment interessant. Almenys en el que concerneix als principis estructurals que l'inspiren. Tot plegat s'ha de valorar prenent en consideració el paper que ha assumit la clivella lingüística en el procés de federalització de l'Estat. Ens remetem, per consegüent, al que s'ha treballat en els anteriors capítols d'aquest treball.

Contràriament, la projecció del plurilingüisme a les institucions centrals de l'Estat espanyol és gairebé inexistent. Si exceptuem el reconeixement incipient de l'ús de les llengües autonòmiques cooficials al Senat¹⁰³ i les propostes de projecció del plurilingüisme contemplades a la darrera reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya aprovada el 2006¹⁰⁴, trobem que, com a regla general, el reconeixement de la diversitat lingüística es projecta a nivell autonòmic. Per això, des de certs sectors doctrinals es denuncia la conveniència d'impulsar reformes normatives per tal de garantir que l'Estat espanyol assumeixi plenament la seva realitat plurilingüe, fent-ho més enllà de les fronteres administratives de les Comunitats autònomes. I és en aquests

¹⁰³ Vegeu reforma del Reglament del Senat que va entrar en vigor l'1 de setembre de 2005, tramitada amb l'objectiu de garantir l'ús del català, el basc i el gallec a la cambra de representació territorial (BOE núm. 159 de 5 de juliol de 2005, p. 23774).

¹⁰⁴. Pla Boix, Anna M (2010); "La llengua al nou Estatut d'Autonomia de Catalunya", Revista d'Estudis Autonòmics i Federals.

escenaris on resulta pertinent prendre en consideració d'altres models de gestió del plurilingüisme i molt especialment el règim lingüístic belga que s'ha estudiat a les pàgines precedents.

Com passa a Bèlgica, a l'Estat espanyol el model lingüístic s'ha basat en una estricta aplicació del principi de territorialitat¹⁰⁵. En virtut d'aquest principi, cada Comunitat Autònoma, en compliment de les competències que té assumides en matèria lingüística, ha ordenat de manera diversa l'abast de la cooficialitat lingüística i el procés de normalització de la llengua pròpia. D'aquesta manera s'han garantit diferents règims de cooficialitat lingüística autonòmica, que responen, per consegüent, a diferents opcions de política lingüística¹⁰⁶. En darrer terme, l'objectiu d'aquesta regulació autonòmica ha estat cercar l'adaptació dels règims de cooficialitat a la situació sociolingüística específica de cada territori. En qualsevol cas, als efectes que aquí interessin, aquesta competència lingüística autonòmica se circumscriu al territori de la Comunitat¹⁰⁷. Fora d'aquest àmbit territorial, la Comunitat Autònoma no disposa d'habilitació competencial per regular el règim juridicolingüístic de la seva llengua pròpia.

Doncs bé, a la pràctica, aquest model lingüístic s'ha projectat en la garantia d'un monolingüisme a nivell estatal i una cooficialitat a nivell regional. Dit

¹⁰⁵ El Tribunal Constitucional espanyol va qualificar aquest model definint-lo amb el principi de territorialitat limitat objectivament. Vegeu, Milan Massana Antoni (1990). La regulació constitucional del multilingüisme. *Revista Española de Derecho Constitucional* (núm. 10, p. 144). En el mateix sentit, vegeu també, per tots, Prieto de Pedro Jesús (1991). *Lenguas, lenguaje y derecho*, Cuadernos Civitas, Servicio de publicaciones de la UNED i Ed. Civitas, 1991. I també del mateix autor, "Libertades lingüísticas, doble oficialidad e igualdad en la jurisprudencia", *Revista de Lengua i Dret* núm. 14, juliol 1990, p. 5

¹⁰⁶, López Basaguren, Alberto (1988). El pluralisme lingüístic dins l'Estat autonòmic (num 9), *Autonomies, Revista Catalana de Dret Públic*,

¹⁰⁷ En aquest model, és l'àrea geogràfica de cada Comunitat Autònoma el que determina l'aplicació de la cooficialitat lingüística, entesa com un dret dels ciutadans i un deure dels Poders Públics. Vegeu, per tots, Ninyoles, Rafael L. (1981). La política lingüística: modelos y ámbitos (p. 20), a DDAA; *Las lenguas nacionales en la Administración*, Diputació provincial de València, p. 20. Del mateix autor, vegeu "España como país plurilingüe: líneas de futuro" a DDAA; *¿Un Estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*, Ed. Octaedro, 1994, p. 143. Contràriament, una política lingüística basada en el principi de personalitat garanteix a l'individu determinats serveis en la seva llengua independentment del lloc on es trobi. Per una ampliació, vegeu Vernet, Jaume (2003); *Dret lingüístic*, cit. nota supra p. 40.

altrament, aquest principi de territorialitat s'ha garantit de manera tan estricta que les institucions centrals ubicades fora dels territoris autonòmics que compten amb estatuts de cooficialitat han ignorat el plurilingüisme del país¹⁰⁸. Com a regla general, les institucions centrals funcionen sols en castellà, amb algunes excepcions com ara el Senat. Per això, certs sectors ho critiquen i defensen la necessitat que l'Estat assumeixi plenament, més enllà de les fronteres administratives autonòmiques la protecció de la seva riquesa lingüística¹⁰⁹. I és en aquest escenari on resulta interessant prendre en consideració el règim lingüístic belga projectat a les institucions federals que s'ha esbossat en aquest treball final de grau.

Tot plegat s'ha de valorar prenent en consideració que el model d'organització político-territorial vigent a Espanya està essent objecte, en l'actualitat, de debats sobre quina ha de ser la seva evolució futura.

Les mesures aplicades després de la mort del General Franco fa quaranta anys van aconseguir fer entrar a Espanya dins de les relacions internacionals per haver-se convertit en un Estat Democràtic. I no només això, sinó que per primera vegada en moltes dècades van ser observades les diferències de les minories culturals que vivien en un mateix territori. No obstant, actualment Espanya té grans problemes estructurals des de fa dècades i existeix la necessitat de reformes constitucionals per tal de satisfer les demandes dels seus ciutadans.

Després de fer un viatge cap a Bèlgica per conèixer la seva història, els seus trets característics, la seva estructura i organització, la seva realitat lingüística i

¹⁰⁸ Vernet, Jaume (2004). Planificación lingüística en las Administraciones Públicas del Estado. En especial Administración periférica y de Justicia (núm. 44 (II), p. 77-99), *Revista Vasca de Administración Pública*. També, Pons, Eva, Pla, Anna Maria i Parés, Mª Josep (2004). *Els drets lingüístics com a drets humans (176-177)*, editat per l'Observatori de la Llengua Catalana amb el suport del Departament de Presidència de la Generalitat de Catalunya.

¹⁰⁹ L'únic competent per garantir la projecció del plurilingüisme fora de les fronteres autonòmiques és l'Estat. I és just en aquest escenari on entren en joc les previsions del nou Estatut. El seu objectiu se centra en garantir, estatutàriament, que l'Estat tuteli i fomenti la llengua catalana fora de Catalunya. Ho trobem regulat als articles 6.3, 6.4, 12 i 50. Vegeu Pla Boix, Anna M. La llengua al nou Estatut d'Autonomia de Catalunya, *Revista d'Estudis Autonòmics i Federals*, cit. Supra.

la seva immersió dins de les institucions federal podem dir que el treball ja té fonaments prou sòlids com per realitzar-ne un estudi comparatiu amb l'Estat espanyol.

El que es proposa en les següents línies té un objectiu més pràctic per tal de veure si realment aquests dos Estats s'assemblen des de la perspectiva federal —i més concretament dins de l'àmbit lingüístic— o no. I en el supòsit positiu veure quins aspectes es podrien duu en l'aplicació a l'Estat de les Autonomies o bé seguir el camí que molts proposen: la federalització complerta de l'Estat de les Autonomies. L'obra d'Eliseo Aja, *Estado Autnómico y reforma federal*¹¹⁰ ofereix una magnífica vista sobre aquestes propostes.

Per iniciar la primera part de l'estudi comparatiu belga-espanyol de semblances i diferències m'iniciaré amb l'afirmació de que Bèlgica ha adoptat en tota regla la federació mentre que Espanya ha implementat arrendaments federals des de 1978¹¹¹ a partir de la transició democràtica d'un centralisme franquista.

Tot i que el procés a Bèlgica ha tardat dècades —encara podríem dir que s'està tancant el procés de federació iniciat l'any 1970— ja des de fa molt de temps consta d'una forma clara de Federalisme. I és més, les seves estructures de govern estan clarament enfocades al federalisme. Però —com torno a recalcar— el cas Espanyol té trets característics de les federacions com pot ser l'alt grau d'autonomia de les seves Comunitats Autònomes —fins i tot trobem que en moltes federacions, els seus Estats federats no gaudeixen d'un grau tant alt d'autonomia com en el cas espanyol— i a la seva vegada el gran poder que té l'Estat central on es troba per sobre de totes les Comunitats en la majoria d'aspectes de major importància.

Per una altra part, ja només al principi d'aquestes formes de govern trobem una semblança: al igual que a Bèlgica, a Espanya també van haver reivindicacions per part de diferents grups que reclamaven un grau d'autonomia en el moment anterior a la configuració territorial. Estem parlant dels casos de Catalunya i el

¹¹⁰ Aja, Eliseo (2014). *Estado Autnómico reforma federal*. Madrid: Alianza Editorial. ISBN: 9788420684642.

¹¹¹ Burgess, Michael (2006). *Comparative Federalism: Theory and practice*. New York: Routledge. ISBN: 10041536456.

País Basc —i en menor mesura Galícia—, que després de la mort del General Franco demanaven una situació diferent a la resta de territoris de l'Estat espanyol¹¹². Però, a diferència de Bèlgica el percentatge d'aquets grups/territoris era molt més minoritari i cal afegir que les seves pròpies reivindicacions van despertar l'interès d'altres territoris espanyols que van començar a reclamar el mateix.

En referència a les reivindicacions, aquí trobem una altra semblança. Aquesta la podríem trobar en l'inici de la crisi del model centralista i dels moviments culturals que reclamen solucions. En el cas belga trobaríem els moviments flamenc —sobretot aquest— i való que amb molta més intensitat durant els anys cinquanta del segle passat reclamaven llibertat de govern i que finalment acaben formen part de la característica de bipolaritat belga. En el cas espanyol trobem els partits polítics nacionalistes reunits per firmar la “Declaració de Barcelona¹¹³”, tot i que actualment no sembla visible la cooperació entre les Comunitats Autònomes de Catalunya, País Basc i Galícia amb l'Estat central per fomentar aquesta plurinacionalitat.

A partir del manual de Watts¹¹⁴, veiem que per una altra part, a Bèlgica on la creació d'una federació ha implicat un procés de devolució de competències des d'un Estat anteriorment unitari, on els poders de les unitats regionals i comunitàries han estat especificats i s'han atorgat les competències a mode residuals donant preferència a les primeres; a diferència que a l'Estat espanyol on en la seva Constitució es va redactar un llistat de competències de l'Estat central i posteriorment un segon llistat amb les competències de les Comunitats Autònomes.

Una diferència fàcilment apreciable és la referent a les reformes constitucionals. A Espanya tenim des de l'any 1978 una Constitució rígida que

¹¹² Ysás, Pere (2000). *El Estado de las autonomías: orígenes y configuración* (1, 101-126). Navajas Zubeldía, Carlos (ed.) *Actas del II Simposio de Historia Actual*.

¹¹³ La Declaració de Barcelona va ser un document firmat a Barcelona pel Partit Nacionalista Basc (PNB), Convergència i Unió (CiU) i el Bloque Nacionalista Gallego (BNG) a Barcelona l'any 1998 demanant el reconeixement explícit i efectiu de la pluralitat de la que en formen part i per oferir suport per portar a lloc la reestructuració de l'Estat per tal de que s'adapti formal i materialment a la plurinacionalitat, diferenciant d'altres situacions diferents al tractament de fets nacionals.

¹¹⁴ *Ibíd.*, p. 5.

exigeix unes majories molt altes per aconseguir que les reformes siguin aprovades¹¹⁵¹¹⁶. En canvi, com ja hem vist en anteriors apartats, la Constitució belga des de l'any 1970 ha patit cinc reformes a la carta magna i actualment s'està elaborant la sisena; no obstant també es consta d'una Constitució considerada rígida, tot i que sembla existir un major consens entre tots els membres de les Cambres, fent possible les reformes constitucionals (tot i que realment són molt complexes).

Una semblança més d'aquests dos països és que les dues en les seves respectives constitucions intenten acomodar dins d'un mateix Estat diverses nacionalitats i regions. Aquesta voluntat posteriorment ha donat llibertat de creació a institucions per la defensa i la satisfacció de les necessitats territorials. Si ja entrem més a fons, veiem que aquesta semblança es podria arribar a considerar-se superficial, ja que no es tracta del mateix grau d'acomodament, essent a Bèlgica molt més elevat que a Espanya.

Una altra diferència que en el meu treball considero que és molt important i vital és la representació dels grups lingüístics dins de les institucions Federals. En un primer cas, Bèlgica posseeix el principi de paritat des d'una perspectiva molt estricta, trobant-se sempre representats els grups lingüístics en tots aquells assumptes d'importància dins de la Federació. Mentre que en un segon cas, la

¹¹⁵ La reforma de la Costitució Espanyola de 1978 es regula per dos procediments:

a) Ordinari (regulat per l'article 167)

Article 167: "1. Los proyectos de reforma constitucional deberán ser aprobados por una mayoría de tres quintos de cada una de las Cámaras. Si no hubiera acuerdo entre ambas, se intentará obtenerlo mediante la creación de una Comisión de composición paritaria de Diputados y Senadores, que presentará un texto que será votado por el Congreso y el Senado.

2. De no lograrse la aprobación mediante el procedimiento del apartado anterior, y siempre que el texto hubiere obtenido el voto favorable de la mayoría absoluta del Senado, el Congreso, por mayoría de dos tercios, podrá aprobar la reforma.

3. Aprobada la reforma por las Cortes Generales, será sometida a referéndum para su ratificación cuando así lo soliciten, dentro de los quince días siguientes a su aprobación, una décima parte de los miembros de cualquiera de las Cámaras.

b) Especial (regulat per l'article 168): es reserva per reformar matèries sensibles.

Article 168: "1. Cuando se propusiere la revisión total de la Constitución o una parcial que afecte al Título preliminar, al Capítulo segundo, Sección primera del Título I, o al Título II, se procederá a la aprobación del principio por mayoría de dos tercios de cada Cámara, y a la disolución inmediata de las Cortes.

2. Las Cámaras elegidas deberán ratificar la decisión y proceder al estudio del nuevo texto constitucional, que deberá ser aprobado por mayoría de dos tercios de ambas Cámaras.

3. Aprobada la reforma por las Cortes Generales, será sometida a referéndum para su ratificación."

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 42.

representació dels nacionalismes té un nivell molt inferior si el comparem amb els belgues, ja que no existeix en absolut el principi de paritat.

A grans trets, l'actualitat a Espanya en el moment d'elaboració d'aquest Treball és l'intent de sortida de la crisi econòmica, juntament amb la disminució de l'atur en tot el territori, la crisi política juntament amb els intents fallits de formació de Govern —des de les eleccions del 20 de desembre de 2015 fins la data d'entrega del TFG— i finalment la crisi dels nacionalismes. Des de fa anys, a Espanya es viu un clima de discussió política permanent sobre els qüestions territorials, —sigui per l'augment dels nacionalismes com pels diversos actors rellevants que no consideren tancat el procés constitucional—. A més, la dinàmica política posterior ha incrementat el grau de descentralització però també ha reduït el grau d'asimetria. Es tracten d'uns processos de resimetrització que han comportat un augment del grau global de descentralització en el conjunt del sistema polític¹¹⁷.

A partir d'aquí, veiem que després de 25 anys de gaudir d'una exitosa organització territorial, els ciments s'estan enfonsant degut al procés de descentralització i la crisi financera. Aquest últim aspecte ens pot recordar a la situació que es viu a Bèlgica, on existeixen forts nacionalismes que busquen viure en tranquil·litat en el seu territori i que tot i la solució donada en el seu moment de l'organització territorial, segueix existint un sentiment d'insatisfacció que cada vegada fa créixer més el sentiment d'independentisme.

Aja fa referència a la crisi de les nacionalitats, sobretot la derivada de Catalunya, sobretot fent referència a la crisi econòmica i la Sentència del Tribunal Constitucional en contra el nou Estatut de Catalunya de 2006¹¹⁸. Aquests fets en gran mesura han estat els factors que han utilitzat els nacionalistes catalans per culpar a l'Estat espanyol de la limitació de la llengua i la opressió de la nació —entre d'altres aspectes—.

¹¹⁷ Nagel, Klaus-Jürgen i Requejo Ferran (2009). Conclusiones: Asimetrías i procés de descentralització. Comentaris comparatius. *Descentralització, asimetrías i procesos de resimetrització a Europa: Bèlgica, Regne Unit, Itàlia i Espanya*, 255-272.

¹¹⁸ Sentència 31/2010, de 28 de juny de 2010.

En el transcurs de la història belga hem pogut apreciar la lluita de subsistència de les cultures minoritàries respecte la francesa. Fins que es va arribar a un punt en que totes les minories es van trobar finalment en un mateix nivell, existint una igualtat total. D'aquesta en podem derivar el principi de paritat, que obliga en tot el territori belga dins de les seves institucions a que equitativament tot grup lingüístic es senti representat. D'aquí podem derivar el concepte de la multiculturalitat. Perquè d'això tracta la multiculturalitat en un Estat, de que aquest sàpiga apreciar els nous drets fonamentals que van més enllà dels recollits ja en la carta magna, aquells nous drets que satisfacin les necessitats culturals. Perquè no ens hem d'oblidar que aquest cas el federalisme neix com una solució als conflictes i incidències entre els grups territorials.

La reforma de les institucions va presidida de reformes constitucionals de gran mesura en relació a molts aspectes importants de Bèlgica. Uns d'aquests aspectes que va resultar clau al principi de les reformes va ser la distribució territorial. Que finalment va comportar la creació de dues figures federals diferents: les Comunitats i les Regions. Es tracten de dues figures diferents però alhora iguals, ja que posseeixen diferents tipologies de competències, però a la vegada comparteixen el mateix valor i geogràficament es solapen. El que es tracta és que les tres Comunitats —la francesa, la neerlandesa i la germanòfona— i que les tres Regions —la valona, la flamenca i la de Brussel·les-Capital.

Els factors clau en la federalització va ser la consolidació del pluralisme cultural i la projecció política. Aquest últim fa referència al contingut del capítol 2, que estableix totes les condicions en que les institucions federals han de seguir per introduir la paritat dins de les Cambres, Tribunals, i demés institucions federals que poguessin afectar als ens federats.

És aquesta projecció política la que fa possible que la complexa realitat lingüística belga sigui possible, ja que a diferencia d'altres estats federats, Bèlgica no té una llengua oficial principal: sinó que en té dues: el francès i el neerlandès —a distància de l'alemany, ja que no es pot incorporar al mateix

grau d'igualtat que la resta de llengües degut al seu reduït nombre de parlants, sinó seria una situació injusta per la resta—.

Com hem vist, la multiculturalitat belga també podria trobar-se a Espanya. És més, Kymclica considera que tant Bèlgica com Espanya són països formalment multiculturals.

És aquesta multiculturalitat concentrada dins d'un mateix sostre presta autonomia als grups minoritaris com a remei a les tensions ja que es permeten polítiques a mida de la pròpia cultura i llengua. Les mesures plantejades a Bèlgica comprenen la necessitat dels grups lingüístics de diferenciar-se i decidir per ells mateixos en aquells aspectes essencials en el seu dia a dia.

Perquè els nacionalismes d'Espanya es trobessin còmodes dins del seu propi estat el grau d'asimetria de les Comunitats Autònomes hauria d'augmentar, oferint un menor control per part de l'Estat central a aquelles Comunitats que requereixin en aspectes concrets; per tal de que aquestes puguin autogestionar-se i trobar-se dins d'un espai vital propi.

Els nacionalismes a Espanya han incrementat vertiginosament en els últims anys i seria una irresponsabilitat no fer-ne cas, ja que s'està descuidant un aspecte molt important de l'Estat recollit en la Constitució Espanyola: la unió. Mirant cap a un altre costat en referència a l'organització territorial i les noves necessitats de la integració lingüística i cultural s'està deixant que el sistema es deteriori lentament, fins arribar un punt en que no existirà cap solució.

Es podria prendre a Bèlgica com a referent en qüestió de solució de problemes estructurals degut a que en el seu moment també va patir una gran crisi que si no s'hagués controlat a temps hagués esdevingut en la separació de l'Estat que actualment tots coneixem.

A Espanya potser no seria necessària la creació de nous ens federals dobles com es va realitzar a Bèlgica, simplement conservant l'actual figura de la Comunitat Autònoma i amb una reestructuració del poder de les mateixes atorgant una major autonomia a aspectes importants i sobretot un menor grau de poder de l'Estat central sobre aquestes.

Intentar aconseguir un sistema en que les comunitats que presentin trets especials —com Catalunya, País Basc i Galícia— visquessin en un grau de quasi independència però que finalment es trobessin sota el mateix sostre que la resta de Comunitats.

I no només un diferent enfocament de l'autonomia, sinó que també una major representació d'aquestes comunitats dins de l'Estat central. Tot i que en aquest aspecte s'hauria de treballar molts trets per aconseguir la paritat que existeix a Bèlgica. Ja que es tracta d'un volum diferent de minories culturals, esdevenint tots els casos més semblants a la de la Comunitat germanòfona que no pas a les Comunitats francesa i neerlandesa.

Una proposta d'aquesta acondicionació aniria referida al major grau d'asimetria respecte aquestes comunitats; en que es donaria dins de les institucions un vot més fort respecte a d'altres Comunitats Autònomes que no presentin requeriments especials. No obstant, no sabem les reaccions de la resta de Comunitats Autònomes, que gràcies al "*café para todos*" des de fa dècades es busca una major simetria en relació a les funcions de totes les Comunitats Autònomes.

És una incertesa saber com acabarà el debat territorial a Espanya en aquests moments, ja que ni tant sols som capaços de saber quins seran els partits polítics que governaran Espanya en els pròxims quatre anys. És per això que resulta tant interessant l'estudi d'aquests aspectes, ja que són insòlits, únics i en ocasions difícils de comprendre.

Per finalitzar el meu Treball de Final de Grau m'agradaria fer-ho amb una frase que vaig escoltar al llarg de l'assignatura de segon curs de Política Comparada impartida per la Doctora Anna Maria Pla Boix. Aquesta reflecteix les conclusions del Treball referents al model belga a tenir en compte en l'espanyol; i és que "*existeixen tants tipus d'Estats Federals com d'Estats Federats hi ha al món*". Amb aquesta citació el que vull exposar és que tot i que el model belga sembla interessant per portar-lo a Espanya, el que funciona en un Estat, potser resulta un fracàs absolut.

Bibliografia

Aja, Eliseo (2014). Crisis del sistema autonómico (67-111). *Estado Autonómico reforma federal*. Madrid: Alianza Editorial. ISBN: 9788420684642.

Aja, Eliseo (2014). Las relaciones de las Comunidades Autónomas con el Estado y entre sí (195-232). *Estado Autonómico reforma federal*. Madrid: Alianza Editorial. ISBN: 9788420684642.

Aja, Eliseo (2014). Los hechos diferenciales y la asimetría (324-367). *Estado Autonómico reforma federal*. Madrid: Alianza Editorial. ISBN: 9788420684642.

Anderson, George (2008). An overview of Federalism (1-5). *Federalism: an introduction*. Canadá: Oxford University Press.

Argullol i Murgadas, Enric i Velasco Rico, Clara Isabel (2011). *Instituciones y competencias en los estados descentralizados*. Barcelona: Institut d'Estudis Autonòmics. ISBN: 9788439387572.

Aurioles Martín, Joaquín (2013). El modelo autonómico: desigualdades regionales, crisis económica y retos planteados (10). *Revista Extoikos*.

Barceló i Serramalera, Mercè (2009). Las competencias de las comunidades autónomas (528). En Aparicio Pérez, Miguel A. i Barceló i Serramalera (ed.) *Manual de Derecho Constitucional*. Barcelona: Atelier, libros jurídicos

Bencomo Weber, Adalberto (1998). La reciente evolución del federalismo europeo: los casos alemán, austriaco y belga. *Anales de la Facultad de Derecho, Universidad de La Laguna*, 15, 219-247.

Bergen, Dries (2012). Belgian federalism in the European Union. *School of Public Administration of Catalonia*.

Bonbled, Nicolas (2014). L'expérience belge en matière de garanties linguistiques. En Pla Boix, Anna Maria (ed.) *Garantia dels drets lingüístics: Estudis de cas: Bèlgica, Canadà, Espanya, Itàlia, Moldàvia i Suïssa*, 11-49.

Bosch, Agustí (2004). *Com votem i per què?*. Barcelona: Editorial UOC. ISBN: 8497881087.

Caminal, Miquel (2002) El federalismo pluralista (153-174) *El federalismo pluralista: del federalismo nacional al federalismo plurinacional*. Barcelona: Editorial Paidós. ISBN: 8449315231.

Cardoer, Marlies (2011). El sistema constitucional de Bélgica. *Revista de derecho constitucional europeo*, 15, 223-260.

Claeys, Paul H. (1980). Pluralismo político y fisura lingüística: el <<caso>> belga. *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)*, 18, 47-69.

De Carreras Serra, Francesc (2014). Sobre la inevitable construcción jurisprudencial del Estado autonómico (Volum I, 521-542). En López Basaguren, Alberto i Escajedo San Epifanio, Leire (ed.) *Los caminos del federalismo y los horizontes del Estado Autonómico*. Bilbao: Instituto Vasco de Administración Pública.

De Cueto Nogueras, Carlos (2009). Federalismo y democracia consociacional en la política belga. *Teoría y Realidad Constitucional*, 24, 545-563.

De Winter, Liever (2011). Federalismo y la sostenibilidad de Bélgica: El camino de Bélgica hacia el federalismo. *Cuadernos Manuel Giménez Abad*, 2, 7-23.

Delpérée, Francis (1994). *La Belgique fédérale*. Brussel-les: Bruylant. ISBN: 2802709062.

Delpérée, Francis (1997). Bélgica : Estudio comparado sobre los techos competenciales. *Observatori de l'Evolució de les institucions*.

Delpérée, Francis (1999). El reparto de responsabilidades. *La descentralización y el federalismo: nuevos modelos de autonomía política: (España, Bélgica, Canadá, Italia y Reino Unido)*, 85-98.

Delpérée, Francis (2000). Bélgica: El estado del federalismo. *Derecho comparado*, 760-768.

Delpérée, Francis i Foucher, Pierre (1998). *La saisine du juge constitutionnel aspects de droit comparé*. Brussel-les : Bruylant. ISBN : 2802711636.

Deschouwer, Kris (2005). *Constitutional origins, Structure and Change in Federal Countries*. Ithaca : McGill-Queen's University Press.

Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana (DEC)

Direction Générale Statistique (2014). Chiffres clés : Aperçu statistique de la Belgique.

Egata, Iñaki (1996). *Diccionario histórico-político de Euskal Herria*. Tafalla: Editorial Txalaparta. ISBN: 8481360414.

Erk, Jan (2008). *Explaining Federalism: State, society and congruence in Austria, Belgium, Canada, Germany and Switzerland*. Londres: Routledge. ISBN: 9780415432054.

Fossas, Enric (1999). Asimetría y plurinacionalidad en el Estado Autonómico. *Asimetría Federal y Estado Plurinacional: El debate sobre la acomodación de la diversidad en Canadá, Bélgica y España*, 275-302.

Freixes, Teresa (2014). Constitucionalismo multinivell y federalismo. Reflexiones en torno al Congreso sobre <<Las vías del federalismo en el Estado de las Autonomías>> (Volum I, 69-81). En López Basaguren, Alberto i Escajedo San Epifanio, Leire (ed.) *Los caminos del federalismo y los horizontes del Estado Autonómico*. Bilbao: Instituto Vasco de Administración Pública.

García Morales, María Jesús (1998). *Convenios de colaboración en los sistemas federales europeos. Estudio comparativo de Alemania, Suiza, Austria y Bélgica*. Madrid: McGrawHill, 31-39. ISBN: 8448120116.

Gurrera Roig, Matilde (1986). El pluralismo lingüístico en Bélgica. *Revista de Estudios Políticos*, 54.

Hamilton, Alexander; Madison, James i Jay John (1788). Comparació entre la influència dels governs estatals i el govern federal. *El Federalista*, 394-402.

Irurita Díez de Olzurrun, Ignacio (2003). La compleja realidad lingüística belga y la organización del Estado. *Revista Jurídica de Navarra*, 35, 173-193.

Keating, Michael (1999). Asymmetrical government multinational states in an integrating Europe. *Publius the Journal of Federalism*, 29, 71-86.

Keating, Michael (2007). European Integration and the Nationalities Question. *Colección de estudios internacionales*, 2.

Klimlicka, Will (2007). *Las odiseas multiculturales: Las nuevas políticas internacionales de la diversidad*. Barcelona: Paidós. ISBN:9788449322860.

Lejeune, Yves (1999). El federalismo en Bélgica (217-232). En Fossas, Enric i Requejo, Ferran (ed.) *Asimetría Federal y Estado Plurinacional: El debate sobre la acomodación de la diversidad en Canadá, Bélgica y España*. Madrid: Editorial Trotta.

Lijphart, Arend (1981). *Conflict and Coexistence in Belgium : The Dynamics of a Culturally Divided Society*. Berkeley: Institute of International Studies, University of California.

López Basaguren, Alberto (1988). El pluralisme lingüístic dins l'Estat autonòmic (num 9), *Autonomies, Revista Catalana de Dret Públic*,

López Basaguren, Alberto (2014). Problemas actuales en el Estado autonómico (Volum I, 429-456). En López Basaguren, Alberto i Escajedo San Epifanio, Leire (ed.) *Los caminos del federalismo y los horizontes del Estado Autonómico*. Bilbao: Instituto Vasco de Administración Pública.

Máiz, Ramón (2014). Más allá del diseño institucional: la cultura política del federalismo (una perspectiva normativa (Volum I, 93-117). En López Basaguren, Alberto i Escajedo San Epifanio, Leire (ed.) *Los caminos del federalismo y los horizontes del Estado Autonómico*. Bilbao: Instituto Vasco de Administración Pública.

Máiz, Ramón i Losada, Antón (2009). La desfederalització a l'Estat de les Autonomies espanyol: els processos de recentralització i resimetrització. (Volum I, 181-222). En López Basaguren, Alberto i Escajedo San Epifanio, Leire (ed.) *Los caminos del federalismo y los horizontes del Estado Autonómico*. Bilbao: Instituto Vasco de Administración Pública.

Martín Rebollo, Luís (1991). *El futuro de las autonomías territoriales: Comunidades autónomas balance y perspectivas*. Cantabria: Universidad de Cantabria.

Mastromarino, Anna (2015). Modificaciones constitucionales en Bélgica. La Sixième Réforme de l'État: Un proceso en marcha. *Democracia multinivel: la participación de los ciudadanos y de los entes territoriales en los procesos de decisión pública*, 22, 64-93.

Moreno, Luis (2008). La federalización de la España de las autonomías (105). *Papers de la Fundació Rafael Campalans*.

Moreno, Luis (2009). La Federalización de la España plural (8, 119-143). *Revista d'Estudis Autonòmics Federals*.

Moresco, José Juan i Vilajosana, Josep Maria (2004). *Introducción a la Teoría del Derecho*". Madrid: Marcial Pons. ISBN: 8497681622.

Nagel, Klaus-Jürgen i Requejo Ferran (2009). Conclusiones: Asimetrías i procés de descentralització. Comentaris comparatius. *Descentralització, asimetrías i procesos de resimetrización a Europa: Bélgica, Regne Unit, Itàlia i Espanya*, 255-272.

Pas, Wouter i Van Nieuwenhove, Jeroen (1999). La estructura asimétrica del federalismo belga. *Asimetría Federal y Estado Plurinacional: El debate sobre la acomodación de la diversidad en Canadá, Bélgica y España*, 251-274.

Peeters, Patrick (1999). Federalismo: una perspectiva comparada. Bélgica se transforma de Estado unitario en Estado Federal. *Asimetría Federal y Estado Plurinacional: El debate sobre la acomodación de la diversidad en Canadá, Bélgica y España*, 233-250.

Peeters, Patrick (2007). Multinational federations: reflections on the Belgian federal state (31-49). Burges, Michael i Pinder, John (ed.) *Multinational Federations*. New York: Routledge. ISBN: 9780415414906.

Peeters, Patrick (2012). The constitutional and institutional autonomy of Communities and Regions in federal Belgium (164-173). Burges, Michael i Tarr,

G. Alan (ed.) *Constitutional Dynamics in Federal Systems: Sub-national Perspectives*. Londres: McGill-Queen's University Press. ISBN:9780773539556.

Pla Boix, Anna M (2010); "La llengua al nou Estatut d'Autonomia de Catalunya", Revista d'Estudis Autònoms i Federals.

Pla Boix, Anna Maria (2014); *La garantia dels drets lingüístics. Estudis de cas: Bèlgica, Canadà, Espanya, Itàlia, Moldàvia i Suïssa*, Col·lecció E-Recerca de l'Institut d'Estudis Autònoms, Generalitat de Catalunya.

Pla Boix, Anna Maria (2016). El federalisme belga. *Federalisme i Federacions. Història i models*. Universitat de Girona.

Pons i Pareta, Eva (1999). El Federalismo Belga. *La descentralización y el federalismo: nuevos modelos de autonomía política: (España, Bélgica, Canadá, Italia y Reino Unido)*, 61-84.

Pons i Pareta, Eva (2008). La dimensió jurídica de les polítiques lingüístiques dels Estats europeus. *Actes del I simposi internacional sobre situació i perspectives del plurilingüisme a Europa*, 29-34.

Pons i Pareta, Eva (2015). *L'oficialitat lingüística: Declaracions constitucionals i implicacions jurídiques i practiques*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. ISBN: 9788439392675.

Proudhon, Pierre-Joseph (2012). El principi federatiu i altres textos. Generalitat de Catalunya. Institut d'Estudis Autònoms. ISBN: 9788439389897.

Rasson-Roland, Anne (1994). Les autorités de justice p. 186.. a Francis DELPERÉE (dir) *La Belgique fédérale*, Bruylant, Bruxelles

Requejo, Ferran (1999). La acomodación <<federal>> de la plurinacionalidad. Democracia liberal y federalismo plural en España. *Asimetría Federal y Estado Plurinacional: El debate sobre la acomodación de la diversidad en Canadá, Bélgica y España*, 303-339.

Requejo, Ferran (2009). Descentralització i asimetries federals i regionals en la política comparada. *Descentralització, asimetries i processos de resimetrització a Europa: Bèlgica, Regne Unit, Itàlia i Espanya*, 9-24.

Reuchamps, Min (2014). Los retos actuales en el federalismo belga y la sexta reforma del Estado (Volum I, 403-424). En López Basaguren, Alberto i Escajedo San Epifanio, Leire (ed.) *Los caminos del federalismo y los horizontes del Estado Autonómico*. Bilbao: Instituto Vasco de Administración Pública.

Rokkan, Stein (1999). *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe : The Theory of Stein Rokkan*. Oxford : Oxford University Press.

Sánchez Navarro, Ángel J. (2008). Actualidad política y constitucional belga (2007-2008): Apuntes para entender una crisis. *Teoría y Realidad Constitucional*, 22, 381-395.

Senelle, Robert (1996). L'emploi des langues en Belgique, *Revista Vasca de Administración Pública* (núm. 44-II, p.23),

Solozabal, Juan José (2014). Una Sentencia en la federalización del Estado (Volum I, 507-520). En López Basaguren, Alberto i Escajedo San Epifanio, Leire (ed.) *Los caminos del federalismo y los horizontes del Estado Autonómico*. Bilbao: Instituto Vasco de Administración Pública.

Strubell, Miquel (2008). La gestió de la diversitat lingüística a Europa. *Actes del I simposi internacional sobre situació i perspectives del plurilingüisme a Europa*, 81-96.

Swenden, Wilfried (2009). Federalisme belga: un mitjà per a una finalitat? En Caminal, Miquel i Requejo, Ferran (eds.) *Federalisme i plurinacionalitat*. Barcelona: Col·lecció Clàssics del federalisme.

Swenden, Wilfred (2009). Manteniment simètric el federalisme belga: equilibri entre bon govern i solidaritat? (49-89). En Requejo, Ferran i Nagel, Klaus-Jürgen (ed.) *Descentralització, asimetries i processos de resimetrització a Europa: Bèlgica, Regne Unit, Itàlia i Espanya*. Barcelona: Col·lecció Institut d'Estudis Autonòmics.

Tornos, Joaquín (2014). La distribución de competencias en los sistemas federales. Una propuesta para una hipotética reforma constitucional (Volum I, 543-568). En López Basaguren, Alberto i Escajedo San Epifanio, Leire (ed.) *Los caminos del federalismo y los horizontes del Estado Autonómico*. Bilbao: Instituto Vasco de Administración Pública.

Vernet, Jaume (2003). *Dret lingüístic*. Valls: Ed. Cossetània.

Vila Moreno, Xavier (2008). L'articulació dels parlars flamencs en el contínuum lingüístic neerlandòfon. *Actes del I simposi internacional sobre situació i perspectives del plurilingüisme a Europa*, 41-56.

Vlaams Parlement (2015). *The European role of Flemish Parliament*.

Vuye, Hendrik (2010). *Lengua y territorialidad: En Flandes en una perspectiva històrica e internacional*.

Watts, Ronald L. (1999). *Sistemas federales comparados*. Barcelona: Marcial Pons. ISBN: 8497683404.

Watts, Ronald L. (2007). Multinational federations in comparative perspective (225-247). Burgess, Michael i Pinder, John (ed.) *Multinational federations*. New York: Routledge. ISBN: 9780415414906.

Ysás, Pere (2000). El Estado de las autonomías: orígenes y configuración (1, 101-126). Navajas Zubeldía, Carlos (ed.) *Actas del II Simposio de Historia Actual*.

Bibliografía web

Belgium.be : informations et services officiels (2016). *Le Gouvernement fédéral*.

Recuperat de

http://www.belgium.be/fr/la_belgique/pouvoirs_publics/autorites_federales/gouvernement_federal

Belgium.be : informations et services officiels (2016). *Le Parlement fédéral*.

Recuperat de

http://www.belgium.be/fr/la_belgique/pouvoirs_publics/autorites_federales/parlement_federal

Belgium.be : informations et services officiels (2016). *Structure de l'État fédéral et des niveaux de pouvoir*. Recuperat de

http://www.belgium.be/fr/la_belgique/pouvoirs_publics/la_belgique_federale/structure

Cour Constitutionnelle (2016). *Bienvenue*. Recuperat de <http://www.const-court.be/fr/common/home.html>

De Coorebyter, Vicent (2007). Federalismo belga en construcción. *Le Monde diplomatique*, 101, 18-19. Recuperat de

<http://www.insumisos.com/diplo/NODE/1797.HTM>

De Vlaamse Rand (2016). *Législation linguistique*. Recuperat de

<http://www.docu.vlaamserand.be/ned/webpage.asp?Webpagelid=538>

Fédération Wallonie-Bruxelles (2016). *Le Parlement*. Recuperat de

<http://www.federation-wallonie-bruxelles.be/index.php?id=62>

La monarchie belge (2016). *Famille Royale: Le roi*. Recuperat de

<https://www.monarchie.be/fr/famille-royale/le-roi>

Mateo Ballesta, Javier (2014) ¿Valón o flamenco, francés o neerlandés, de qué parte estás? *Infoactualidad: El periódico online de la Facultad de Ciencias de la Información*. Recuperat de [http://infoactualidad.ccinf.es/articulos-](http://infoactualidad.ccinf.es/articulos-corresponsalias/2768-valon-o-flamenco-frances-o-neerlandes-de-que-parte-estas)

[corresponsalias/2768-valon-o-flamenco-frances-o-neerlandes-de-que-parte-estas](http://infoactualidad.ccinf.es/articulos-corresponsalias/2768-valon-o-flamenco-frances-o-neerlandes-de-que-parte-estas)

Parlament de Wallonie (2016). Recuperat de <https://www.parlement-wallonie.be/>

Parlament der Deutschsprachigen Gemeinschaft (2016). *Parlement*. Recuperat de <http://www.pdg.be/desktopdefault.aspx/tabid-3976/>

ParlbruParl (2016). *Het Parlement*. Recuperat de <http://www.parlbruparl.irisnet.be/le-parlement/?lang=nl>

Política en el borde de la cornisa (2011). Blogspot. Recuperat de <http://politicaenlacornisa.blogspot.com.es/2011/10/el-modelo-federal-de-belgica-un.html>

Service Public Fédéral Belge (2016). *Aperçu historique général de la Belgique*. Recuperat de http://www.belgium.be/fr/la_belgique/connaitre_le_pays/histoire/la_belgique_a_partir_de_1830

Service Public Fédéral Belge (2016). *Un aperçu chiffré de la population*. Recuperat de http://www.belgium.be/fr/la_belgique/connaitre_le_pays/Population

SPF Chancellerie du Premier Ministre (2016). *Gouvernement fédéral belge*. Recuperat de <http://www.gouvernement-federal.be/fr>

Vlaams Parlement (2016) *Over het Vlaams Parlement*. Recuperat de <https://www.vlaamsparlement.be/over-het-vlaams-parlement>

TREBALL DE FINAL DE GRAU DE CIÈNCIES POLÍTiques I DE
L'ADMINISTRACIÓ

**Un model en l'escenari del dret comparat:
l'acomodament i protecció del plurilingüisme a les
institucions federals belgues**

LAIA RODRÍGUEZ JAREÑO

DNI: 39382763-R

TUTORA: DOCTORA ANNA MARIA PLA BOIX

FACULTAT DE DRET, CURS 2015-2016